

Wolfgang Harsch

ΤΟ ΧΡΗΜΑ ΣΤΙΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ MARX ΚΑΙ ΤΟΥ FREUD*

Μετάφραση: Κιαρίνα Κορδέλα

1. Είσαγωγή

Ο Marx και ο Freud έχουν αναλύσει διαφορετικά ο καθένας το χρήμα. Ένῳ ὁ Marx ἀνήγαγε ἱστορικά καί οἰκονομικά τὸ χρήμα σέ προϊόν τῆς ἐργασίας, σέ παραγωγικό δυναμικό καί σχέση παραγωγῆς, ὁ Freud ἐξήγαγε ψυχολογικά τὴν στάση ἀπέναντι στό χρήμα ἀπό τίς πρῶτες παιδικές στάσεις ἀπέναντι στά προϊόντα τοῦ σώματος, τίς δυνάμεις τῆς ὁρμῆς καί τίς οἰκογενειακές σχέσεις.

Αὐτή ἡ συγκριτική ἀντιπαράθεση εἶναι, ὅμως, μόνο σέ περιορισμένο βαθμό σωστή. Ἄν λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψη τοῦ τὴν πληθώρα συγκρίσεων, λεκτικῶν εἰκόνων καί ὑπαινιγμῶν μέσα στό ἔργο τους, μπορεῖ νά δείξει, ὅτι ὁ Marx ἔχει καταλάβει τελείως τὴν πλευρά τῶν ὁρμῶν καί τῆς οἰκογενείας, ἐνῳ ὁ Freud αὐτὴν τῆς παραγωγῆς καί τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ὁ Marx προσωποποίησε τὸ κεφάλαιο μέ ἓνα ὁρμητικό ὄν, ὁ Freud μετέτρεψε σέ πράγμα τὸ ἀσυνείδητο, τὸν ψυχικό μηχανισμό, παρουσιάζοντάς τον ὡς ἓναν κρατικό ἢ οἰκονομικό μηχανισμό. Γι' αὐτό, λοιπόν, συμβαίνει νά ξεπροβάλλει στό ἔργο τοῦ Marx μία «ψυχανάλυση τοῦ κεφαλαίου» καί σ' αὐτό τοῦ Freud μία «πολιτική οἰκονομία τοῦ ἀσυνειδήτου». Κατά τὴν γνώμη μου, ἐδῶ ὑπάρχει μία πορεία προσέγγισης, πού διαγράφηκε στό ἔργο καί τῶν δύο καί πού ὀδηγεῖ στὴν ἀλληλοσυμπλήρωσή τους.

Θά ἀρχίσω μέ μία σύντομη ἱστορική εἰσαγωγή πάνω στό θέμα τοῦ χρήματος. Ὁ ὀρισμός τοῦ χρήματος πρέπει, κατά τὸν Hofmann (1969, σ. 79) νά ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν λειτουργία του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἱστορική,

---

* Τὸ κείμενο αὐτὸ δημοσιεύτηκε μέ τὸν τίτλο *Das Geld bei Marx und Freud* στό περιοδικό *Psyche*, XXXIX, τεῦχος 5, Μάϊος 1985.

μεταβαλλόμενη μορφή του. Τό χρήμα έχει τήν λειτουργία νά είναι γενικό μέσο ανταλλαγής, μέσο διατήρησης τής αξίας, μέσο ύπολογισμού καί μέσο γιά τή μεταφορά πίστωσης (Kredit). Ἡ ἱστορία τοῦ χρήματος ἀρχίζει πολύ πρίν τήν εἰσαγωγή τῶν νομισμάτων. Στό ἐπίπεδο τής ἀπλής ανταλλαγῆς φυσικῶν ἀγαθῶν ἢ προϊόντων μποροῦν βασικά ὅλα τά φυσικά ἀγαθά ἢ τά προϊόντα νά λειτουργήσουν ὡς ἀπλό μέσο ανταλλαγῆς, ὡς ἀπλό χρήμα. Μποροῦμε, ὅμως, ν' ἀρχίσουμε νά μιλάμε γιά χρήμα μέ τήν κανονική ἔννοια, μόνο ἀφότου ἕνα συγκεκριμένο προϊόν γίνεται γενικό μέσο ανταλλαγῆς. Τά πιά γνωστά γενικά μέσα ανταλλαγῆς πρίν τήν εἰσαγωγή τῶν νομισμάτων, οἱ προ-νομισματικές χρηματικές μορφές, ἦταν τά ὄστρακα, τά κτηνοτροφικά ζῶα (pecunia), τό ἀλάτι («Heller») καί τέλος τά μέταλλα, ἰδιαίτερα τά εὐγενῆ μέταλλα, ὅπως ὁ ἄργυρος καί ὁ χρυσός.

Στό ἐρώτημα, γιατί αὐτά ἀκριβῶς τά προϊόντα ἔγιναν γενικά μέσα ανταλλαγῆς, ἔρχονται νά ἀπαντήσουν διάφορες ἱστορικές θεωρίες τοῦ χρήματος. Μποροῦν νά ἀντιπαρατεθοῦν μία θεωρία τής «οἰκονομίας» καί μία θεωρία τής «λατρείας». Σύμφωνα μέ τήν «οἰκονομική» θεωρία, τό χρήμα προέκυψε μέσα στό ἀνταλλακτικό ἐμπόριο. Πρώιμες μορφές χρήματος, ὅπως τά ὄστρακα ἢ τό ἀλάτι, τά κτηνοτροφικά ζῶα ἢ τά σιτηρά, ἀποτελοῦσαν τό πιά σημαντικό εἶδος ἀντικαταλλαγῆς ἢ ἀνταλλαγῆς. Μόλις τό ἐμπόριο ἀπέκτησε κάποιες ὀρισμένες διαστάσεις, ἡ λειτουργία τοῦ γενικοῦ ἀνταλλακτικοῦ μέσου ἀπαίτησε ἕνα κατάλληλο ὑλικό. Αὐτό θεωρήθηκε τελικά ὁ χρυσός. Οἱ χρηματικές μορφές ἀποτελοῦν, κατά τήν οἰκονομική θεωρία, δείκτες γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐμπορίου καθώς καί τής τεχνολογίας. Χωρίς μεταλλουργία, γιά παράδειγμα, δέν θά μποροῦσε νά ὑπάρξει χρήμα ἀπό χρυσό. Σύμφωνα μέ τήν θεωρία τής «λατρείας», τό χρήμα εἶναι ἀρχικά «ἱερό» (Roheim, 1923, σ. 239). Οἱ πρώτες χρηματικές μορφές ἀνάγονται σέ εἶδωλα («χρυσό μοσχάρι»), ἀλλά καί σέ τοτέμ ἢ φετίχ. Ἐξελίχθηκαν ἀπό μία ἀρχική ταυτότητα μεταξύ πρωτοτύπου καί ἀπεικόνισης σέ σημεῖα, σύμβολα, ἀφηρημένους φορεῖς σημασιῶν. Τό χρήμα προέρχεται, σύμφωνα μ' αὐτή τήν θεωρία, ἀπό τήν θυτική λατρεία (Kurnitzky, 1974), ἀποψη, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τήν ἐτυμολογία. Ἡ λέξη χρήμα (Geld) προέρχεται ἀπό τό γοτθικό «gild», πού σημαίνει θυσία στούς θεούς. Καί στίς θυσίες γίνεται ἀντιληπτή μία ἐξέλιξη, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ ἀπό τήν θυσία τής «θείας κοινωνίας» (Freud, 1913 b, σ. 162), τής στοματικῆς ἔνωσης, στό ἀνάθημα, στήν ἀνταλλαγή προσφορῶν – σύμφωνα μέ τήν ἀρχή, δίνω, γιά νά μοῦ δώσεις (do, ut des)–. Οἱ πρώτες χρηματικές μορφές παριστοῦν, λοιπόν, θρησκευτικές σχέσεις καί, κατά συνέπεια, καί κοινωνικές καί φυσικές σχέσεις. Ὁ χρυσός εἶναι, λοιπόν, φορέας σημασίας γιά τήν συνδεδεμένη μέ τόν ἥλιο, κυρίαρχη, πνευματική, ἀνδρική, δημιουργική πατρότητα (Bachofen, 1861, σ. 55 καί 58). Ἀντίθετα, τά ὄστρακα, ἡ παλαιότερη σέ ὅλον τόν κόσμο διαδεδομένη προ-μορφή χρήματος, ἐνσαρκώνουν τήν καθαρά «φυσική γεννητικότητα» (ο. α., σ. 117) τής μητρότητας.

Τό νόμισμα ἐφευρέθηκε γύρω στό 700 π.Χ. στή Λυδία, τό βασίλειο τοῦ θρυλικοῦ Μίδα, καί ἐξαπλώθηκε ἀπό ἐκεῖ γρήγορα σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Οί ναοί εκείνη τήν εποχή δέν ήταν μόνο «ίερές τράπεζες» (Marx, 1867, σ. 137), αλλά και ἐργαστήρια κοπής. Ἡ λέξη «moneta» παραπέμπει στή ρωμαία θεά Juno Moneta, τῆς ὁποίας ὁ ναός ἐξυπηρετοῦσε ὡς ρωμαϊκό νομισματοκοπεῖο. Ἡ χάραξη τῶν παλαιότερων νομισμάτων παρουσιάζει συνήθως εἰκόνες ζώων, τά ὁποῖα ἦταν ιερά γιά ὀρισμένες θεότητες ἢ τίς συμβόλιζαν. Ἐδῶ ἀναγνωρίζουμε τήν κληρονομιά ἑνός ἐλληνικοῦ τοτεμισμού πού χάθηκε. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἦταν ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος διέπραξε τήν ἱεροσυλία, νά διατάξει νά χαράξουν τήν ἀπεικόνισή του σέ νομίσματα, καί νά προσδώσει, ἔτσι, στόν ἑαυτό του θεϊκό στάτους.

Τό νόμισμα προέκυψε ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐπεκτεινόμενου ἐμπορίου, πού μέ τήν σειρά του ἔφερε ὡς συνέπεια μία ζωηρότατη ἐμπορική ἀνάπτυξη, ἡ ὁποία προκάλεσε ἀναγκαστικά τήν ἐμπρόθετη μετάβαση ἀπό τήν φυσική οἰκονομία στήν οἰκονομία τοῦ χρήματος, καί ὁδήγησε, ἀπό πολιτικῆς ἀπόψεως, στήν δημοκρατία. Ἀλλά καί ὡς ὑλική ἀφαίρεση, τό νόμισμα ἄσκησε ἐπίσης σημαντική ἐπιρροή στήν φιλοσοφική σκέψη, στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀφαιρετικῆς ἱκανότητας, στή λογιστική καί τά μαθηματικά (Sohn-Rethel, 1961· Thomson, 1949).

Στήν συνέχεια, τό χρήμα συνέχισε νά ἐξελίσσεται ἀπό τή μορφή τῆς ὑλικῆς ἀξίας στά συμβολικά χρήματα χωρίς ὑλική ἀξία (χαρτονομίσματα) μέχρι τά καθαρά ὑπολογιστικά χρήματα, τίς συναλλαγματικές ἢ τά γραμμάτια. Ἡδη ἀπό τήν ἀρχαιότητα, τό χρήμα ἐπέδειξε μία ἰδιαίτερη ἰδιότητα, αὐτήν, δηλαδή, τοῦ κεφαλαίου, ὡς ἐμπορικό ἢ τοκιζόμενο κεφάλαιο. «Τό κεφάλαιο εἶναι ἕνα ἐντασσόμενο στόν σκοπό τῆς σταθερῆς προσαύξεσης περιουσιακό ἀπόθεμα, δηλαδή, μία κερδοφόρα περιουσία» (Hofmann, 1969, σ. 55). Ἀλλά μόνο ἀφότου ἡ χρηματική προσαύξεση, τό κέρδος, κατέλαβε, στίς ἀρχές τῶν νεότερων χρόνων, τήν σφαῖρα τῆς παραγωγῆς, δηλαδή, ἄρχισε νά ξανατοποθετεῖται, νά ἐπενδύεται συστηματικά ἢ ἐκάστοτε ἀποκτώμενη περιουσία στήν παραγωγή, ἀρχίζει ἢ κατ' ἐξοχήν καπιταλιστική περίοδος καί μαζί μ' αὐτήν ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση.

2. Ὁ Marx ἢ ἡ Ψυχανάλυση τοῦ Κεφαλαίου

2.1. Ὁ φετιχιστικός χαρακτήρας τῶν ἐμπορευμάτων, τοῦ χρήματος καί τοῦ κεφαλαίου

Ὁ Marx ἀρχίζει τήν ἐξέταση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στό κύριο ἔργο του «Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie» (1867) [Τό Κεφάλαιο. Κριτική τῆς πολιτικῆς Οἰκονομίας] μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἐμπορευμάτων, τῆς στοιχειώδους, δηλαδή, μορφῆς τῆς οἰκονομίας. «Τό ἐμπόρευμα εἶναι ἀρχικά ἕνα ἐξωτερικό ἀντικείμενο, ἕνα πράγμα, τό ὁποῖο ἱκανοποιεῖ διαμέσου τῶν ἰδιοτήτων του ἀνθρώπινες ἀνάγκες ὁποιοῦδήποτε εἶδους. Ἡ φύση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν, τό ἄν π.χ. πηγάζουν ἀπό τό στομάχι ἢ ἀπό τήν φαντασία, δέν ἀλλάζει τίποτα στήν κατάσταση» (σ. 39). Προκει-

μένου να ικανοποιεί ανθρώπινες ανάγκες, προκειμένου να έχει χρηστική αξία, το έμπορευμα πρέπει πρώτα να παραχθεί. «Οί χρηστικές αξίες... με μία λέξη, τά έμπορευματικά σώματα, είναι συνδυασμοί δύο στοιχείων, του φυσικού ύλικου και της εργασίας» (σ. 47), όπου ή εργασία είναι ή μορφοποίηση του ύλικου, ή όποια μπορεί να αναχθεί σε δύο βασικές δραστηριότητες, τήν σύνθεση και τόν άποχωρισμό. «Ή εργασία δέν είναι, λοιπόν, ή μοναδική πηγή τών άπ' αυτήν παραγομένων χρηστικών αξιών, του ύλικου πλούτου. Ή εργασία είναι ό πατέρας αυτού του πλούτου, όπως λέει ό William Petty, και ή γή είναι ή μητέρα του» (σ. 48). Με τίς μεταφορές *πατέρας-εργασία* και *μητέρα-γή* ό Marx συμπυκνώνει «τά δύο είδη της παραγωγής» (Engels, 1884, σ. 8), τήν παραγωγή άγαθών και τήν παραγωγή παιδιών. Έδω κάνει έναν ύπαινιγμό στον μύθο της Δήμητρας, της μητέρας γής, και του γιου της Πλούτου, του Θεού του πλούτου. Σ' αυτόν τόν μύθο πάντως, ό πατέρας-εργασία, ό θνητός Ίασίων, σκοτώνεται λίγο μετά τήν τεκνοποίηση, και, σύμφωνα με τόν Bachofen (1861), ό γιός Πλούτος γίνεται «γονιμοποιητής της μητέρας» (σ. 158). Θα μπορούσαμε έδω κατά κάποιον τρόπο να πούμε, ότι βρισκόμαστε μπροστά στο σύμπλεγμα του Πλούτου, τό οικονομικό οίδιπόδειο σύμπλεγμα.

Ό Marx έχει όρίσει τήν μυθολογία με παρόμοιο τρόπο με τόν Freud. Στην έλληνική μυθολογία «ή φύση και οί κοινωνικές μορφές... έχουν ύποστει από τή λαϊκή φαντασία μία κατεργασία μ' έναν άσυνείδητο καλλιτεχνικό τρόπο» (Marx, 1857, σ. 31). Ή μητέρα γή δέν είναι μόνο σύμβολο της γέννας, αλλά και της τροφής και του θανάτου. Γι' αυτό ό Marx παρουσιάζει τήν εργασία, «τήν ύλική συναλλαγή μεταξύ ανθρώπου και φύσης» (Marx, 1867, σ. 47) όχι μόνο ως γέννηση, αλλά και ως καταβρόχθιση (σ. 191) και φάγωμα (σ. 325) του φυσικού ύλικου. Αυτό τό άποκαλεί «παραγωγική κατανάλωση» (σ. 191) και μέσα σ' αυτήν τήν συνάρτηση μιλά για τά άπορρίματα ως τά «περιττώματα της εργασιακής διαδικασίας» (σ. 214). Τέλος, ή εργασία είναι για τόν Marx τό ζωντανό ένζυμο, τό όποιο «ένσωματώνεται στα νεκρά... διαμορφωτικά στοιχεΐα του προϊόντος» (σ. 193). Ή «ζωντανή» εργασία «δίνει πνεύμα» [*begeistet*] (σ. 191) ή «ψυχή» [*be-seelt*] (σ. 639) στο νεκρό ύλικό, στη νεκρή μητέρα γή. Προκειμένου ό παραγωγός να παράγει έμπορεύματα, πρέπει να παράγει όχι μόνο χρηστικές αξίες, «άλλά και χρηστικές αξίες για τούς άλλους, δηλαδή, κοινωνικές χρηστικές αξίες» (σ. 45). Ή παραγωγή έμπορευμάτων για άνταλλαγή προϋποθέτει έναν κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. «Μόνο προϊόντα αυτόνομων και ανεξάρτητων μεταξύ τους ιδιωτικών εργασιών άλληλοαντιμετωπίζονται ως έμπορεύματα» (σ. 46). Ή ψυχολογική προϋπόθεση της παραγωγής έμπορευμάτων είναι ή άποχή από τήν άμεση κατανάλωση του οικείου προϊόντος, και μάλιστα όχι μόνο ή στοματική, αλλά και ή γεννητική άποχή, δηλαδή, ή άπαγόρευση της αίμομιξίας και ή έξωγαμία. Ίδιαίτερα ό Levi-Strauss (1949) τονίζει τήν συνάρτηση άνάμεσα στην άνταλλαγή άγαθών και τήν άνταλλαγή παιδιών, δηλαδή, τήν έξωγαμική άνταλλαγή ίκανών για γάμο γιων και θυγατέρων. Ή άνταλλαγή άγαθών και ή έξωγα-

μία εμφανίζονται ως δύο όψεις μιᾶς ιστορικής εξέλιξης. Μέσα από τήν ανταλλαγή προβάλλει ἡ στιγμή τῆς ἀλλοτροίωσης. Ἡ ανταλλαγή εἶναι μία σχέση τῶν κατόχων ἐμπορευμάτων, «κατά τήν ὁποία ἀπλά ἰδιοποιούνται τό ξένο προϊόν ἐργασίας, καθώς ἀλλοτροιώνουν τό δικό τους» (Marx, 1867, σ. 113). "Ἐνα ἐμπόρευμα πρέπει νά ἀποδείξει μέσα στήν ανταλλαγή, ὅτι ἔχει χρηστική ἀξία γιά τούς ἄλλους, καί ἔτσι ἀποκτᾶ ἀνταλλακτική ἀξία γιά τόν παραγωγό. "Ὅταν ἀνταλλάσσονται ποιοτικά διαφορετικά ἐμπορεύματα, δηλαδή, ὅταν ἐξομοιώνονται, πρέπει νά μποροῦν νά ἀναχθοῦν σ' ἕναν ἄλλον κοινό τρίτο ὄρο. Αὐτή εἶναι ἡ ἀξία τους, ἡ ὁποία παριστᾶ μία ἀφαίρεση τοῦ συγκεκριμένου προϊόντος καί συνάμα μία ἀφαίρεση τῶν συγκεκριμένων στοιχείων τοῦ προϊόντος, τοῦ φυσικοῦ ὕλικου, τῆς ἐργασίας καί τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν. Ἡ ἀξία εἶναι μία «στοιχειωμένη... ζύμη» (σ. 42) ἀφηρημένης ἐργασίας πού ἱκανοποιεῖ ἀνάγκες.

Πῶς ἀναπτύσσεται ἡ ἀξία ἀπό τήν σχέση ανταλλαγῆς δύο ἐμπορευμάτων, μέχρι τοῦ σημείου νά βρῆσκει τήν ὑλοποιημένη της μορφή, ὡς χρυσός ἢ χρῆμα, ὡς «γενικό ἐμπόρευμα» (σ. 96); Καθώς ὁ Marx ἀκολουθεῖ τήν «γένεση» τοῦ χρήματος, τῆς «ἐκφρασης τῆς ἀξίας ἀπό τήν πλέον ἀπλή καί ἀφανή μορφή της ὡς τήν ἐκτυφλωτική μορφή τοῦ χρήματος, ἐξαφανίζεται παράλληλα τό αἶνιγμα τοῦ χρήματος» (σ. 53). Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἀποφειτικοποιεῖται τό «αἶνιγμα τοῦ φετίχ τοῦ χρήματος» (σ. 99) (Dahmer, 1973, σ. 8). Στήν σχέση ανταλλαγῆς τοῦ ἐμπορεύματος Α καί τοῦ ἐμπορεύματος Β, τό ἐμπόρευμα Β εἶναι τό «κάτοπτρο τῆς ἀξίας»· τό ἐμπόρευμα Α κατοπτρίζει τήν ἀξία του, τήν «ὑψηλή ἀντικειμενικότητα τῆς ἀξίας του» (Marx, 1867, σ. 57) στό ἐμπορευματικό σῶμα τοῦ ἐμπορεύματος Β. Ἡ «σχετική μορφή ἀξίας» τοῦ ἐμπορεύματος Α καί ἡ «ἰσότιμη μορφή» (σ. 53) τοῦ ἐμπορεύματος Β σχηματίζουν τούς δύο πόλους τῆς ἐκφρασης τῆς ἀξίας, οἱ ὅποιοι, ὅμως, εἶναι ἀκόμα ἀνταλλάξιμοι. Στήν συνέχεια, τό ἐμπόρευμα Α ἀποκτᾶ ἐπιπρόσθετες, ἀλλά ἀλληλοαποκλειόμενες σχέσεις πρός τά ἄλλα ἐμπορεύματα (C, D,...). Αὐτή ἡ μεταβατική φάση ὠθεῖ στήν ἐνιαιοποίηση. Τό ἐμπόρευμα Α τίθεται στήν θέση τῶν ἐμπορευμάτων Β, C, D,... καί ἀποκλείει ὅλα τ' ἄλλα ἐμπορεύματα ἀπό τήν «ἰσότιμη μορφή». Ἀντίστροφα, ὅμως, ἀποκλείεται καί αὐτό ἀπό τόν ὑπόλοιπο κόσμον ἐμπορευμάτων. Τό «γενικό ἰσότιμο» (σ. 74), τό ὁποῖο ἔχει γίνει τώρα τό ἐμπόρευμα Α, προκύπτει λοιπόν «μόνο ὡς κοινό ἔργο τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων» (σ. 71). Αὐτήν τήν κυρίαρχη θέση μέσα στόν κόσμον τῶν ἐμπορευμάτων, τό «μονοπώλιο», τήν «κατέκτησε» (σ. 76) ἱστορικά ὁ χρυσός. Καί ὅταν πιά ἐγκαθιδρύεται τό χρῆμα, ἐπιτελεῖται ἡ ἀπάρνηση τῆς καταγωγῆς του ἀπό τήν ἀφανή μορφή τοῦ συνηθισμένου ἐμπορεύματος. Τό χρῆμα γίνεται χρῆμα-φετίχ, καί τά ἄλλα ἐμπορεύματα ὄχλος ἐμπορευμάτων (σ. 63). Οἱ δύο πόλοι τῆς ἐκφρασης τῆς ἀξίας ἔχουν πιά καθηλωθεῖ ὡς ἀντιδιαμετρικά ἀντίθετοι ὄροι (σ. 73). Ἡ ἀρχική τους ἀνταλλακτική δυνατότητα, καί μαζί μ' αὐτήν καί ἡ ἐνότητά τους δέν μπορεῖ πιά νά ἀναγνωρισθεῖ. Σχετικά μ' αὐτήν τήν ἐκδοχή γένεσης τοῦ χρήματος παρατηρεῖ ὁ Marx σέ μία ὑποσημείωση:

«Κατά κάποιον τρόπο στὸν ἄνθρωπο συμβαίνει ὅ,τι καί στὸ ἐμπόρευμα. Μιά καί ὁ ἄνθρωπος δέν ἔρχεται στὸν κόσμο οὔτε μ' ἓναν καθρέφτη οὔτε ὡς Φιχτεϊκὸς φιλόσοφος – Ἐγὼ εἶμαι ἐγὼ –, κατοπτρίζεται ἀρχικά ὁ ἄνθρωπος σ' ἓναν ἄλλο ἄνθρωπο. Μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὸν ἄνθρωπο Παῦλο, ὡς ὅμοιό του, ἀναφέρεται ὁ ἄνθρωπος Πέτρος στὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό, ὡς ἄνθρωπος. Ἔτσι ὅμως, ἰσχύει γι' αὐτὸν καί ὁ Παῦλος, μέ σάρκα καί ὀστά, μέσα στὴν παυλικὴ σωματικότητά του, ὡς μορφὴ ἐμφάνισης τοῦ γένους (τῆς κατηγορίας) ἄνθρωπος» (1867, σ. 57).

Ἡ λογικὴ καί ἱστορικὴ γένεση τοῦ χρήματος μπορεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς πρότυπο καί ἀνάλογο γιὰ ἄλλες γενέσεις, ὅπως π.χ., γι' αὐτὴν τῆς διαδικασίας συμβολισμοῦ (Goux, 1973). Ἐδῶ, σέ πρώτη γραμμὴ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀναλογία μέ τὴν ἀτομικὴ ἀνθρώπινη ἐξέλιξη, τὴν κοινωνικοποίησι καί τὴν ἐξατομίκευση. Τὸ παιδί καθρεφτίζεται ἀρχικά μέσα στὴ μητέρα, μετὰ στὰ περαιτέρω πρόσωπα τοῦ κύκλου του, τὸν πατέρα, τοὺς ἀδελφούς καί τίς ἀδελφές του. Μέσα ἀπὸ μία φάση ταυτοποιήσεων, τοποθετήσεων στὴν θέσι τοῦ ἄλλου, ἀποχωρισμῶν καί ἀλληλοαποκλεισμῶν, ἐπιτυγχάνει τὸ παιδί μία δική του ταυτότητα, ἓνα Ἐγὼ, μία ἐσωτερικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐάν ἀπαρνηθεῖ τὴν καταγωγὴ τῆς εἰκόνας τοῦ ἑαυτοῦ του ἀπὸ αὐτές τίς ἀναφορές, καί τελικά ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὴν μητέρα, καθὼς καί τὴν καταγωγὴ ἀπὸ τὴν ἀφανὴ μορφὴ τῆς παιδικῆς ἐξάρτησις καί ἀνημπορίας, τότε ἡ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του γίνεται φετίχ ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ νάρκισσου. Θὰ πρέπει, λοιπόν, νὰ ὑπάρχει μία ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὸν φετιχιστικὸ καί τὸν ναρκισσιστικὸ χαρακτήρα.

Ἐντυπωσιακὸ εἶναι, ὅτι ὁ Marx προσωποποιεῖ ἐδῶ τὴν κοινωνικοποίησι μέ δύο ἀνδρικές μορφές. Ὁ ἀφανὴς Πέτρος γίνεται ὡς ἐμπόρευμα Α «γενικὸ ἰσότιμο», ἅγιος Πέτρος, βράχος, φιγούρα-κλειδί, πάπας, ἅγιος πατέρας. Ὁ σαρκικός Παῦλος, μέ σάρκα καί ὀστά, γίνεται ἀπόστολος Παῦλος, πού ζεῖ μέσα στὸ πνεῦμα, πρῶτος ἐκκλησιαστικὸς πατέρας. Ὁ Παῦλος γίνεται μέσα στὴν «παυλικὴ σωματικότητά» του, ἡ ὁποία εἶναι πνευματικὰ ἀνδρική, μορφὴ ἐμφάνισης τοῦ χριστιανοῦ-δυτικοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ἡ μητρικὴ-σωματικὴ ἀρχέγονη εἰκόνα ἀποκλείεται ἀπὸ τὸν ἀνδρικό-πνευματικὸ κόσμο ἀξιῶν, ἐνῶ παράλληλα αὐτοὶ οἱ ἅγιοι πατέρες, πού ζοῦν στὴν ἀγαμία, ἀποκλείονται καί αὐτοὶ ἀπὸ τὴν γήινη πατρότητα. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ, ἡ κριτικὴ τοῦ χρήματος-φετίχ θὰ πρέπει ταυτόχρονα νὰ ἀποτελεῖ καί κριτικὴ στὴν θρησκεία.

Κατ' ἀναλογία πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν φαίνονται μέσα στὴν «ὀμιχλώδη περιοχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου... τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ σάν αὐτόνομες μορφές προικισμένες μέ δική τους ζωὴ, πού σχετίζονται μεταξὺ τους καί μέ τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ ἴδιο καί στὸν κόσμον ἀξιῶν τῶν προϊόντων τοῦ ἀνθρώπινου χεριοῦ. Αὐτὸ ἀποκαλῶ φετιχισμό, ὁ ὁποῖος προσκολᾶται στὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας, μόλις αὐτὰ παράγονται ὡς ἐμπορεύματα, καί ὁ ὁποῖος εἶναι κατὰ συνέπειαν ἀναπόσπαστος ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ἐμπορευμάτων» (Marx, 1867, σ. 78).

Ἄν κοιτάξῃ κανεὶς πίσω ἀπὸ αὐτὸ τὸ χρήμα-φετίχ, ἂν φυσήξῃ τὸ χρη-

ματικό πέπλο του (σ. 81), θά φανεῖ ἡ ἀπαρνημένη γήινη πλευρά του: δέν βλέπει κανείς μέ τήν πρώτη ματιά, «τί εἶναι αὐτό πού ἔχει μεταμορφωθεῖ σέ χρήμα. Non olet (δέν βρωμᾷ), ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ καταγωγή του» (σ. 115). «Τό χρήμα μπορεῖ, ἄρα, νά εἶναι βρωμιά, ἂν καί ἡ βρωμιά δέν εἶναι χρήμα» (σ. 114).

Ἐφοῦ ἀναπτύχθηκε τό χρήμα, μπόρεσε νά ἐξυπηρετεῖ ὡς «μεσίτης» στήν «ἀπλή κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων» (σ. 119), στήν κοινωνική συναλλαγή ὑλικῶν (σ. 109). Αὐτό τό γεγονός ἐμπεριέχει δύο μεταμορφώσεις (σ. 110), αὐτήν ἀπό ἐμπόρευμα σέ χρήμα καί αὐτήν ἀπό χρήμα σέ ἐμπόρευμα (E - X - E), δηλαδή, πουλᾷμε, γιά νά ἀγοράσουμε καί γιά νά ἱκανοποιήσουμε μετά μία συγκεκριμένη ἀνάγκη. Ὁ Marx κάνει καί ἐδῶ ὑπαινιγμούς, πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά σκεφτοῦμε τήν σχέση τῶν φύλων καί τῶν γενεῶν. «Ἡ συνολική μεταμόρφωση ἑνός ἐμπορεύματος προϋποθέτει, στήν πιό ἀπλή της μορφή, τέσσερα ἄκρα καί τρία personae dramatis (δρῶντα πρόσωπα)» (σ. 116). Ἡ πρώτη μεταμόρφωση, E - X, φαίνεται νά ἀντιστοιχεῖ στήν σχέση τῶν φύλων: «Βλέπει κανείς, ὅτι τό ἐμπόρευμα ἀγαπᾷ τό χρήμα, ἀλλά "the course of true love never does run smooth" [ἡ πορεία τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης ποτέ δέν κυλᾷ ἀπαλά]». Ἐμφανίζονται ἄλλα ἐμπορεύματα ὡς «ἀντεραστές» (σ. 112), οἱ ὁποῖοι ἐπιζητοῦν τό χρήμα. Τό ἐμπόρευμα ἔχει φθάσει στόν στόχο τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὅταν ἐπιτυγχάνεται ἡ ὑπερπήδηση τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας ἀπό τό σῶμα τοῦ ἐμπορεύματος στό σῶμα τοῦ χρυσοῦ» (σ. 111). Στήν δεύτερη μεταμόρφωση, (X - E), ὁ Marx κάνει ὑπαινιγμούς, πού παραπέμπουν στήν σχέση τῶν γενεῶν:

«Ὡς ἀπαλλαγμένη μορφή ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων ἢ ὡς προϊόν τῆς γενικῆς τους ἐκποίησης, τό χρήμα εἶναι τό ἀπόλυτα ἐκποιήσιμο ἐμπόρευμα. Διαβάζει πρός τά πίσω ὅλες τίς τιμές καί, ἔτσι, καθρεφτίζεται σέ ὅλα τά σῶματα τῶν ἐμπορευμάτων, ὅπως στό παραδομένο ὑλικό τῆς ἴδιας του τῆς μετατροπῆς σέ ἐμπόρευμα. Ταυτόχρονα, οἱ τιμές, τά μάτια τῆς ἀγάπης, μέ τά ὁποῖα τοῦ νεύουν τά ἐμπορεύματα, δείχνουν τά περιθώρια τῆς δικιᾶς του ἱκανότητας γιά μεταμόρφωση, δείχνουν, δηλαδή, τήν δικιά του ποσότητα» (1867, σ. 115).

Μέσα ἀπό τήν δικιά του δυναμική δέν παραμένει τό φετίχ-χρήμα ποσοτικά περιορισμένος μεσίτης, ἀλλά γίνεται τό ἴδιο στόχος, «αὐτοσκοπός»: κεφάλαιο. Ὁ Marx τό ἐξέφρασε αὐτό μέ τόν τύπο Χρήμα - Ἐμπόρευμα - Χρηματικό Πλεόνασμα (X - E - ΧΠ). Τό χρήμα ἔχει γίνει τώρα ἀφετηριακό καί τελικό σημεῖο τῆς κίνησης. Δέν εἶναι πιά μέσο μέ σκοπό τήν ἱκανοποίηση συγκεκριμένων ἀναγκῶν, ἀλλά αὐτοσκοπός: ἀγοράζουμε γιά νά πουλήσουμε. Τό ἀποφασιστικά καινούριο εἶναι ἡ ἱκανότητα πού ἀπέκτησε τό χρήμα, νά προσαυξάνεται. Αὐτήν τήν ἐπαύξηση ἀξίας, τήν «προσαύξηση» («Inkrement») (σ. 158) ὁ Marx τήν ἀποκαλεῖ ὑπεραξία [Mehrwert]. Τέλος, ὡς τοκιζόμενο κεφάλαιο, τό χρήμα ἀποτίναξε ἀπό πάνω του καί τό ἐμπόρευμα, στό ὁποῖο ἔπρεπε νά μεταμορφωθεῖ μέ σκοπό τήν προσαύξηση. Καί ἔτσι ἔχουμε φθάσει στόν σύντομο τύπο τοῦ κεφαλαίου: Χρήμα - Χρηματικό Πλεόνασμα (X - ΧΠ). Τό χρήμα ἔγινε χρήμα πού ἐκολάπτει χρή-

ματα, «money which begets money» [χρήμα, τό ὁποῖο γεννᾷ χρήματα] (σ. 162). Αὐτό ὁ Marx τό εἰκονογραφεῖ καί πάλι μέ μία ἀναλογία ἀπό τήν «νεφελώδη περιοχή τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου»:

Ἡ ἀξία εἰσέρχεται σέ μία «ἄς ποῦμε ἰδιωτική σχέση πρός τόν ἴδιο της τόν ἑαυτό. Διαφοροποιεῖται ὡς ἀρχική ἀξία ἀπό τόν ἑαυτό της ὡς ὑπεραξία, ὅπως ὁ Θεός Πατέρας ἀπό τόν ἑαυτό του ὡς Θεός Υἱός, καί εἶναι καί οἱ δύο τῆς ἴδιας ἡλικίας καί ἀποτελοῦν ὄντως μόνο ἓνα πρόσωπο, διότι μόνο μέσα ἀπό τήν ὑπεραξία τῶν 10 στερλίνων μποροῦν νά γίνουν οἱ προκαταβληθῆσες 100 στερλίνες κεφάλαιο, καί μόλις γίνουν κεφάλαιο, μόλις ὁ Υἱός καί μέσῳ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατέρας ἔχει τεκνοποιήσει, ἐξαφανίζεται καί πάλι ἡ διαφορά τους καί γίνονται "Ἐνα, 110 στερλίνες» (σ. 162).

Ἐδῶ τραβιέται πιά στά ἄκρα ἡ ἀπάρνηση τῆς διαφορᾶς φύλων καί γενεῶν: μία ναρκισσιστική αὐτοπροσαύξηση, ἡ ὁποία ταυτόχρονα εἶναι γόνιμη ὁμοφυλοφιλική αἰμομιξία. Καί πάλι ἔχει ἀπωθηθεῖ τελείως τό θηλυκό ὑλικό στοιχεῖο ἀπ' αὐτόν τόν προσαυξανόμενο κόσμο ἀξιών. Ἀλλά σ' αὐτό τό σημεῖο ἀρχίζει καί μία ἀργή ἐπάνοδος τοῦ ἀπωθημένου (Freud, 1939, σ. 240).

Οἱ εἰκόνες πού χρησιμοποιεῖ στήν συνέχεια ὁ Marx γιά τήν προσωποποίηση τοῦ κεφαλαίου, παραπέμπουν σέ μία ἐπάνοδο τῆς ἀπωθημένης καί «καταβροχθισμένης» μέσα στό κεφάλαιο Μητέρας Γῆς. Τό κεφάλαιο προσωποποιεῖται ὅλο καί περισσότερο ἀπό τόν Marx σέ μία ἀρχαϊκή, καταδιώκουσα μητρική μορφή: «Ἐνα θεριό μέ ψυχή, τό ὁποῖο ἀρχίζει νά "ἐργάζεται", σά νά 'χε μέσα του ἀγάπη» (σ. 203): «γεννᾷ ζωντανά νεογνά ἢ τουλάχιστον χρυσά αὐγά» (σ. 161). Γίνεται «Μολώχ» (Marx, 1894, σ. 410), προσαυξανόμενος βρυκόλακας (1867, σ. 266). Σήμερα εἶναι τελείως συνηθισμένο μέσα στήν οἰκονομική διάλεκτο νά προσωποποιεῖται τό κεφάλαιο μέ θηλυκές, ἢ μήπως θά ἔπρεπε νά ποῦμε μέ μητριαρχικές, ἐκφράσεις. Διαβάζουμε γιά μητρικές κεφαλαιούχες ἐταιρίες καί γιά μητρικές ἐνώσεις ἐπιχειρήσεων μέ τίς θυγατρικές τους.

Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Marx ἐπικεντρώνεται, στή συνέχεια, στό νά «ἀποκαλύψει» τό «μυστικό τῆς πλειοποίησης [Plusmacherei]» (σ. 184). Δείχνει ὅτι αὐτή ἡ ὑποτιθέμενη αὐτογένεση εἶναι δυνατή, μόνο μέ τήν βοήθεια τοῦ ἀνθρώπινου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καί ὅτι ἡ αὐτοπροσαύξηση ὡς αὐτοσκοπός ἀποβαίνει εἰς βάρος τῶν ἐργατῶν. Στόν σύγχρονο καπιταλισμό, ἡ τάξη τῶν κατόχων τοῦ χρήματος, οἱ κεφαλαιούχοι ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ κεφαλαίου, βρίσκονται σέ ἀντιπαράθεση μέ τούς ἐλεύθερους μισθωτούς ἐργάτες, τήν ἐργατική τάξη. Ὁ ἐλεύθερος μισθωτός ἐργάτης εἶναι διπλά ἐλεύθερος, ἐλεύθερος κάτοχος τῆς ἐργατικῆς του δύναμης καί ἐλεύθερος καί ἀπαλλαγμένος ἀπό τά μέσα παραγωγῆς καί διατροφῆς. Γιά νά τραφεῖ, πρέπει νά πουλήσει τήν ἐργατική του δύναμη, τό μοναδικό του κτῆμα· ἀλλιῶς δέν μπορεῖ νά πραγματώσει τήν ἐργατική του δύναμη. Ἐτσι, ἡ ἐργατική του δύναμη γίνεται ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο ἔχει γιά τόν ἀγοραστή τήν χρήσιμη ιδιότητα, νά προσκομίζει μέσῳ τῆς ἐργασίας περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἀξίζει στήν ἀγορά τῆς ἐργασίας. Ἡ διαφορά αὐτή εἶναι ἡ ὑπερεργασία (Mehrgar-

beit), τό υπερπροϊόν (Mehrprodukt), ή υπεραξία, τήν όποία εκμεταλλεύεται ό κεφαλαιοϋχος.

Στήν θέση τής μεταφορᾶς τής παραγωγής «πατέρας-έργασία, μητέρα-γῆ καί κοινό τους προϊόν, ό υλικός πλοϋτος» εμφανίζεται στόν καπιταλισμό ή «οικονομική τριάδα» (Marx, 1894, σ. 822) κεφαλαίου, έδάφους καί έργασίας. Μία τριάδα, ή όποία στήν πραγματικότητα δέν είναι τριάδα, διότι τό κεφάλαιο έχει ιδιοποιηθεῖ τό έδαφος, τά μέσα παραγωγής, καί έχει αποθήσει τόν πατέρα-έργασία από τό κτήμα του (1867, σ. 753). Πρόκειται γιά τόν «μαγεμένο, αναποδογυρισμένο, μέ τά πόδια πάνω καί τό κεφάλι κάτω, κόσμος, όπου ό Monsieur le Capital [ό κύριος Κεφάλαιο] καί ή Madame la Terre [ή κυρία Γῆ], ως κοινωνικοί χαρακτήρες καί ταυτόχρονα ως σκέτα πράγματα, σέρνουν τά φαντάσματά τους» (Marx, 1894, σ. 838). Πρόκειται γιά τόν αναποδογυρισμένο κόσμο, στόν όποιο ό πατέρας-έργασία πρέπει νά θέσει τήν τεκνοποιητική του δύναμη στήν διάθεση τοϋ ίδιου του τοϋ προϊόντος, τοϋ Monsieur le Capital, μέ άντάλλαγμα τά μέσα διατροφής.

Άκόμα καί στό «στοματικό επίπεδο» οί σχέσεις έχουν αντιστραφεῖ: σέ αντίθεση πρός τήν έργασιακή διαδικασία τά μέσα παραγωγής μεταμορφώνονται κατά τήν διαδικασία αξιοποίησης «άμέσως σέ μέσα γιά τήν απομύζηση τής ξένης έργασίας. Δέν είναι πιά ό εργάτης πού χρησιμοποιεῖ τά μέσα παραγωγής, αλλά τά μέσα παραγωγής πού χρησιμοποιοϋν τόν εργάτη. Άντί νά φθείρονται αϋτά από αϋτόν, ως υλικά στοιχεία τής παραγωγικής δραστηριότητάς του, φθείρουν αϋτά αϋτόν, σάν ένζυμο τής δικιάς τους διαδικασίας ζωής...» (1867, σ. 325).

Κατά τήν διάρκεια τής εξέλιξής του, τό κεφάλαιο αποκτᾶ μία όλο καί μεγαλύτερη «λυσσαλέα πείνα γιά υπερεργασία [Mehrgarbeit]» (σ. 243). Τό κεφάλαιο γίνεται βρυκόλακας: «Τό κεφάλαιο έχει όμως μόνο μία ζωική όρμη, τήν όρμη νά αξιοποιεῖται, νά δημιουργεῖ υπεραξία, νά απομυζᾶ, μέ τό πιστό του κομμάτι, τά μέσα παραγωγής, τή μεγαλύτερη δυνατή μάζα υπερεργασίας. Τό κεφάλαιο είναι νεκρή έργασία, πού ζωντανεύει μόνο ως βρυκόλακας μέ τήν απομύζηση ζωντανῆς έργασίας, καί όσο πιά πολύ ζωντανεύει, τόσο πιά πολύ τήν απομυζεῖ» (σ. 241).

Στή μανία του γιά αύξηση καί προσαύξηση ως αϋτοσκοπό, τό κεφάλαιο «ύποσκάπτει» όλο καί περισσότερο «τίς πηγές κάθε πλοϋτου... τήν γῆ καί τόν εργάτη» (σ. 532). Ό Marx προέβλεψε, ότι όχι μόνο ό πατέρας-έργασία, αλλά καί ή μητέρα-γῆ θά εϋτεινε νά γίνει θύμα τοϋ κεφαλαίου. Άφοϋ τόν 19ο αἰώνα ἤρθε στό προσκήνιο ή εξαθλίωση τοϋ εργάτη, σήμερα πιά μπαίνει έν μέρος στήν θέση της, στίς υπερανεπτυγμένες χῶρες, ή εξαθλίωση τής φύσης.

2.2. Οικονομικές μάσκες χαρακτήρων

Άφοϋ είδαμε, πῶς έχει παρουσιάσει ό Marx τήν εξέλιξη τοϋ κεφαλαίου μέχρι νά γίνει ένα έπεκτατικό υποκείμενο (1867, σ. 161) μέ «κεφάλαιο-ψυ-

χή» (σ. 241), μέ μία άσίγαστη όρμή για ζωή, ή όποία είναι ταυτόχρονα καί όρμή θανάτου, άς μιλήσουμε τώρα για τά συμμετέχοντα πρόσωπα καί τίς οίκογενειακές τους συνθήκες. Πρόκειται για άντικείμενα του κεφαλαίου, για οίκονομικές μάσκες χαρακτήρων. «Θά βλέπουμε γενικά στην πρόοδο αύτης της εξέλιξης», γράφει ό Marx, «ότι οί οίκονομικές μάσκες χαρακτήρων των προσώπων δέν είναι παρά προσωποποιήσεις των οίκονομικών σχέσεων, ώς φορείς των όποιων άλληλοαντικρίζονται» (σ. 91). 'Η έννοια της μάσκας χαρακτήρων παραπέμπει στον κόσμο του θεάτρου, στον όποιο οί ήθοποιοί παίζουν ένα προδιαγεγραμμένο ρόλο. Καί οί καπιταλιστές παίζουν έναν «ρόλο» καί ύπόκεινται στους κανόνες ενός παιγνιδιού. 'Ο ψυχικός τους χαρακτήρας είναι «προσωποποιημένο κεφάλαιο» (σ. 241). Γι' αυτό δέν μπορούν νά είναι υπεύθυνοι ώς άτομα (σ. 8). 'Ως πρόδρομο του καπιταλιστή ό Marx περιγράφει τή μάσκα αυτού που συσσωρεύει θησαυρούς:

«Μέ την πρώτη ανάπτυξη της ίδιας της κυκλοφορίας έμπορευμάτων άναπτύσσεται ή άναγκαιότητα καί τό πάθος, ...νά διατηρηθεϊ ή μεταμορφωμένη μορφή του έμπορεύματος ή της χρυσής κούκλας του... Τό χρήμα άπολιθώνεται έτσι σέ θησαυρό, καί ό πωλητής έμπορευμάτων γίνεται συλλέκτης θησαυρών... 'Η όρμή για συλλογή θησαυρών είναι από την φύση της άμετρη... Αυτή ή αντίφαση άνάμεσα στά ποσοτικά περιθώρια καί την έλλειψη ποιοτικών περιθωρίων του χρήματος ώθει διαρκώς τον συλλέκτη θησαυρών πίσω στην εργασία του Σίσυφου, την συσσώρευση. 'Η κατάσταση του είναι σαν αυτή του κατακτητή του κόσμου, ό όποιος, μέ κάθε νέα χώρα, δέν κατακτά παρά ένα καινούριο σύνορο... Για νά διατηρηθεϊ ό χρυσός ώς χρήμα καί, άρα, ώς στοιχείο της συλλογής θησαυρών, πρέπει νά έμποδιστεϊ νά κυκλοφορήσει ή νά άποσυντεθεϊ από μέσο αγοράς σέ μέσο άπόλαυσης. Γι' αυτό ό συλλέκτης θησαυρών θυσιάζει στό φετίχ-χρυσό την σαρκική του ήδονή. Παίρνει στά σοβαρά τό Ευαγγέλιο της άπάρνησης. 'Από την άλλη, μπορεί νά αφαιρεϊ σέ χρήμα από την κυκλοφορία μόνο ό,τι της δίνει σέ έμπόρευμα. "Όσο πιο πολλά παράγει, τόσο πιο πολλά μπορεί νά πουλά. "Έτσι, ή εργατικότητα, ή οίκονομία καί ή τσιγγουνιά σχηματίζουν τίς πρώτιστες άρετές του: πουλάμε πολλά, αγοράζουμε λίγα, αυτή είναι ή περίληψη της πολιτικής οίκονομίας» (σ. 135-139).

Τόν συλλέκτη θησαυρών ακολουθεϊ ό κεφαλαιοδχος:

«Τήν χρηστική άξία... δέν πρέπει ποτέ νά την θεωροΰμε άμεσο σκοπό του κεφαλαιοκράτη. Τό ίδιο καί τό άτομικό κέρδος παρά έκτός μόνο από την ακούραστη κίνηση του κέρδους. Αυτή ή άπόλυτη όρμή για πλουτισμό, αυτό τό παθιασμένο κυνήγι για την άξία είναι κοινά στον κεφαλαιοκράτη καί τον συλλέκτη θησαυρών, μόνο που ενώ ό συλλέκτης θησαυρών είναι ένας τρελλός κεφαλαιοκράτης, ό κεφαλαιοκράτης είναι ένας λογικός συλλέκτης θησαυρών. Τήν ακούραστη προσάυξηση της άξίας, για την όποία πασχίζει ό συλλέκτης θησαυρών, προσπαθώντας νά σώσει τό χρήμα από την κυκλοφορία, την κατορθώνει ό έξυπνότερος άπ' αυτόν κεφαλαιοκράτης, μέ τό νά παραδίδει τό χρήμα ξανά καί ξανά μέσα στην κυκλοφορία» (σ. 160 κ.έ.)

Αυτός ο έξυπνότερος και πιο μοντέρνος κεφαλαιοκράτης αρχίζει με τον καιρό «νά νιώθει “κάποια ανθρώπινη συμπάθεια” για τον δικό του Άδάμ και νά χλευάζει ως προκατάληψη τον ένθουσιασμό για άσκητική ζωή του παλιομοδίτη συλλέκτη θησαυρών... Σ’ ένα συγκεκριμένο επίπεδο της εξέλιξης, ένας συμβατικός βαθμός σπατάλης, ή όποια αποτελεί ταυτόχρονα και μέσο επίδειξης του πλούτου, και κατά συνέπεια και μέσο πίστωσης γίνεται επιχειρηματική αναγκαιότητα... Και έτσι αναπτύσσεται μέσα στους κόλπους του ατόμου του καπιταλισμού μία σύγκρουση, σαν αυτή του Φάουστ, ανάμεσα στις όρμες της συσσώρευσης και της απόλαυσης» (σ. 623).

Στους ίδιους τούς εργάτες και τις συνθήκες των εργατικών οικογενειών τό άστραφτερό φετίχ του κεφαλαίου δείχνει τήν ανάποδη πλευρά του, τό «κεφάλι της Μέδουσας» (σ. 7) (τό κεφάλαιο (Kapital) παράγεται έτυμολογικά από τό κεφάλι (caput)). «Ο Περσέας χρειάστηκε ένα στρώμα νεφέλης για νά καταδιώξει τά τέρατα. Έμεις τραβάμε αυτό τό στρώμα πάνω από τά μάτια και τ’ αυτιά μας, προκειμένου νά άρνηθοΰμε τήν ύπαρξη των τεράτων» (σ. 7). Στην Άγγλία ύπάρχουν βιομηχανικοί έλεγκτές και γιατροί διορισμένοι από τήν κυβέρνηση, οί όποιοι αντιμετώπιζουν μέ θάρρος τις «τερατώδεις» συνθήκες των εργοστασίων και στις έρευνες των όποιων άναφέρεται στη συνέχεια ο Μαρξ.

Κατ’ άναλογία προς τήν άσίγαστη προσαΰξηση του κεφαλαίου πολλαπλασιάζεται και ή εργατική οικογένεια. «Πραγματικά», γράφει ο Μαρξ, «τό άπόλυτο μέγεθος των οικογενειών... είναι άντιστρόφως άνάλογο προς τό ύψος του μισθού του εργάτη... Αυτός ο νόμος της καπιταλιστικής κοινωνίας... θυμίζει τή μαζική άναπαραγωγή άτομικά, πιο αδύναμων και πιο κυνηγημένων ζώων». Έδω παραθέτει τον Adam Smith, ο όποιος είχε πει: «Η φτώχεια φαίνεται εϋνοϊκή για τον πολλαπλασιασμό» (σ. 678). Σήμερα ο δυτικός καπιταλισμός έχει καταφέρει σε μεγάλο βαθμό νά μεταφέρει τήν ύλική έξαθλίωση και μαζί μ’ αυτήν και τήν πληθυσμιακή έκρηξη στον τρίτο κόσμο.

Οί εργάτες, πού τούς έχει άπομυζήσει ή δίψα του βρυκόλακα πού διακατέχει τό κεφάλαιο, μετατρέπονται οί ίδιοι σε βρυκόλακες. «Από τον πολύχρωμο σωρό των εργατών όλων των επαγγελμάτων, των ήλικιών και των φύλων, πού κολλάνε πάνω μας μέ περισσότερο ζήλο άπ’ ό,τι οί ψυχές των νεκρών στον Όδυσσέα, και πάνω στους όποιους... αναγνωρίζει κανείς μέ τήν πρώτη ματιά τήν ύπερεργασία» (σ. 263) ο Μαρξ επιλέγει στη συνέχεια νά αναφερθει στη μοίρα όρισμένων μεμονωμένων περιπτώσεων. (Οί σκιές του Όδυσσέα είναι τό πρότυπο των βρυκολάκων). Περιγράφει, λοιπόν, αρχικά τον άντρα, τήν κεφαλή της οικογένειας (σ. 262). Ως στήριγμα της οικογένειας, και άποδυναμωμένος και φαγωμένος από τή δωδεκάωρη εργασία του, δέν μπορεί πιά νά έκπληρώσει τά οικογενειακά του καθήκοντα ως γιός, άδερφός, σύζυγος και πατέρας. Αυτό οδηγεί σε όλέθρια ήθικά άποτελέσματα, «στήν πρόωρη γήρανση και τον πρόωρο θάνατο και κατά συνέπεια στήν δυστυχία της εργατικής οικογένειας» (σ. 262). Ταυτόχρονα,

ὅμως, ἀπειλεῖται διαμέσου τῆς αὐξανόμενης μηχανοποίησης ἡ θέση του. Οἱ «περισσότερο χειραγωγήσιμες καί ὑποτακτικές ἐργατικές μονάδες πού ἀποτελοῦν οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά» (σ. 423) ἐνδείκνυνται περισσότερο γιά τόν χειρισμό μηχανῶν, μιά καί διορίζονται πιό εὐκόλα καί εἶναι φθηνότερες. Ὡς ἀποζημίωση, ὅμως, ἡ κεφαλή τῆς οἰκογένειας ἀποκτᾶ ἔτσι τήν δυνατότητα νά παρουσιάζεται ὡς «δουλέμπορος» (σ. 415). Πρῶτα πουλοῦσε τήν ἴδια του τήν ἐργατική δύναμη, τώρα πουλάει τήν γυναῖκα του καί τά παιδιά του. Δέν συμμετέχει, ὅμως, μόνο ὁ πατέρας στό «παζάρι τῶν παιδιῶν», ἀλλά καί ἡ μητέρα.

Γιά τόν χειρισμό τῶν μηχανῶν προτιμοῦνται οἱ παντρεμένες γυναῖκες, ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτᾶται ἡ διατροφή τῆς οἰκογένειας: «Εἶναι πολύ πιό προσεκτικές καί ἐπιδεκτικές μαθήσεως ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀνύπαντρες, καί ἀναγκάζονται νά ἐκμεταλλεθοῦν ὅλες τους τίς δυνάμεις, προκειμένου νά κερδίσουν τά ἀπαραίτητα τρόφιμα» (σ. 422). Οἱ γυναῖκες ἀρρωσταίνουν, ἔτσι, συχνά, ὅπως γιά παράδειγμα, οἱ ἐργάτριες στά κλωστήρια βαμβακιῶ: «Οἱ πιό ἐνδεικτικές ἀσθενεῖες τους εἶναι ἡ φυματίωση, ἡ βρογχίτιδα, οἱ παθήσεις τῆς μήτρας, ἡ ὑστερία καί οἱ ρευματισμοί στήν πιό ἀπαίσια μορφή τους» (σ. 311).

Αὐτά πού πλήττονται, ὅμως, περισσότερο εἶναι τά παιδιά. Αὐτά εἶναι τά πραγματικά θύματα. Ἡ «τρομερή θνησιμότητα τῶν παιδιῶν τῶν ἐργατῶν κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τους ὀφείλεται κατά κύριο λόγο στήν ἀπασχόληση τῆς μητέρας ἔξω ἀπό τό σπίτι καί στήν συνεπακόλουθη παραμέληση καί κακομεταχείριση τῶν παιδιῶν, ὅπως εἶναι μεταξύ ἄλλων ἡ ἀκατάλληλη διατροφή, ἡ ἔλλειψη τροφῆς, ἡ χρήση ὀπίου κ.λ.π., καί ἐπιπλέον ἡ ἀφύσικη ἀλλοτρίωση τῆς μητέρας ἀπό τά παιδιά της, καί ὡς συνέπεια αὐτοῦ, ἡ σκόπιμη λιμοκτονία καί ἡ δηλητηρίαση» (σ. 417).

Ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ κεφαλαίου ἀπό τοὺς ἐργάτες ἀναπαράγεται στήν ἀφύσικη ἀλλοτρίωση τῶν ἐργατριῶν μητέρων ἀπό τά παιδιά τους. Ὁ Marx παραθέτει σχετικά μ' αὐτό ἕναν Φαρισαῖο τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατηγορεῖ αὐτές τίς ἐργάτριες μητέρες: «Ὁ ἔβραϊος ἱστορικός ἔκανε σχετικά μέ τήν καταστροφή τῶν Ἱεροσολύμων ἀπό τόν Ἰίτο, τήν παρατήρηση, ὅτι δέν εἶναι περίεργο τό ὅτι ἡ πόλη καταστράφηκε μ' ἕναν τόσο βίαιο ἐκμηδενισμό, ἀφοῦ μία ἀπάνθρωπη μητέρα θυσίαζε τό βλαστάρη της, προκειμένου νά σιγάσει τήν ἀδηφαγία τῆς ἀσύστολης πείνας της» (σ. 415). Μέσα ἀπό τήν ἐξαθλίωση ἡ μητέρα γίνεται ἡ ἴδια ἀδηφάγος μητέρα-βρυκόλακας, καί συντηρεῖ ἔτσι τόν φαῦλο κύκλο τῆς ἐκμετάλλευσης καί τῆς καταπίεσης.

Ἄλλο χαρακτηριστικό τῆς ἐξαθλίωσης εἶναι οἱ ὑπερβολικά στενές καί καταστροφικές συνθῆκες κατοικίας.

«Τά νιόπαντρα ζευγάρια δέν ἀποτελοῦν κανένα ἐποικοδομητικό παράδειγμα γιά τά μεγάλα ἀδέρφια πού βρίσκονται στήν ἴδια κρεβατοκάμαρα. Καί παρ' ὅλο πού δέν γίνεται νά ὑπάρχουν καταγρμμμένες περιπτώσεις, ἔχουμε ἐπαρκῆ στοιχεῖα, ὥστε νά μπορούμε νά δικαιολογήσουμε τήν παρατήρηση, ὅτι ὁ πόνος καί συχνά ὁ θάνατος εἶναι ἡ μοίρα τῶν θηλυκῶν συνεργῶν στό ἐγκλημα τῆς αἱμομιξίας» (σ. 724).

“Όπου πρόκειται για αίμομιξία, αναγκάζονται και οι θαρραλέοι έλεγκτές της κυβέρνησης να καλυφθούν με τό στρώμα νεφέλης. Σχετικά με τό πιθανό μέλλον αυτών των παιδιών των έργατων γράφει ό κύριος μάρτυρας του Marx, Δρ. Hunter:

«Δέν γνωρίζουμε πώς μεγάλωναν τά παιδιά των πυκνοκατοικημένων πόλεων πριν από αυτήν τήν εποχή, και θά ήταν τολμηρός προφήτης όποιος θά ήθελε να προβλέψει τήν μελλοντική συμπεριφορά των παιδιών, πού μεγαλώνουν τώρα μέσα σε μοναδικές για τήν χώρα αυτή συνθήκες, ώστε να αποτελέσουν στό μέλλον μία επικίνδυνη τάξη, άφοϋ κάθονται ξύπνια τή μισή νύχτα με άτομα κάθε ηλικίας, με μεθυσμένους, άσεμνους και έριστικούς» (σ. 695).

Σέ ένα άλλο σημείο λέγεται γι' αυτά τά παιδιά: «Στίς 2, 3, 4 τό πρωί τραβούν από τά βρώμικα κρεβάτια τους τά παιδιά των 9-10 ετών και τά έξαναγκάζουν να εργάζονται για να βγάλουν τό ψωμί τους, ως τίς 10, 11, 12 τή νύχτα, ενώ τά μέλη τους αδυνατίζουν, ή μορφή τους ζαρώνει, τά χαρακτηριστικά του προσώπου τους άμβλύνονται, και όλη τους ή ανθρώπινη ύπαρξη αποτυπώνεται πάνω τους σαν άπολιθωμα ήλιθιότητας, τό όποιο μόνο και να τό βλέπεις σε άνατριχιάζει» (σ. 253).

Ή άνάποδη πλευρά του κεφαλαίου, τό κεφάλι τής Μέδουσας, βρίσκει έδω, στά παιδιά, τό θύμα της και τά αφήνει να άπολιθωθούν. Άλλά παραμένει ό φόβος πού συνοδεύει πάντα τόν καπιταλισμό, ότι από τά θύματα γίνονται δράστες και από τίς άπολιθωμένες και άπαθείς μάζες επικίνδυνες τάξεις.

3. Ή Freud ή ή πολιτική οίκονομία του άσυνειδήτου

3.1. Ή άσυνείδητη ταύτιση μεταξύ άκαθαρσιών - δώρου - χρήματος - πέους - παιδιού

Ή ψυχαναλυτική έκδοχή του χρήματος στον Freud παρουσιάζεται συνοπτικά από τόν ίδιο ως έξής:

«Ό αναλυτής δέν άρνεϊται, ότι τό χρήμα πρέπει σε πρώτο επίπεδο να θεωρείται μέσο αυτοσυντήρησης και άπόκτησης έξουσίας, αλλά ίσχυρίζεται επίσης, ότι στην έκτίμηση του χρήματος συμμετέχουν και ίσχυροί σεξουαλικοί παράγοντες. Γι' αυτό μπορεί να επικαλεσθεί τό γεγονός, ότι ό πολιτισμένος άνθρωπος διαχειρίζεται τίς χρηματικές ύποθέσεις με τόν ίδιο τρόπο πού διαχειρίζεται τά σεξουαλικά ζητήματα, δηλαδή με τόν ίδιο διχασμό, τήν ίδια σεμνοτυφία και ύποκρισία» (Freud, 1913 a, σ. 464). «Έχουμε συνηθίσει να άνάγουμε τό ενδιαφέρον για τά χρήματα, στό βαθμό πού αυτό είναι λιβιδικής και όχι όρθολογικής φύσης, στην ήδονή τής άφόδευσης, και να άπαιτούμε από τόν φυσιολογικό άνθρωπο, να διατηρεί τήν σχέση του προς τό χρήμα τελείως έλεύθερη από λιβιδικές επιρροές και να τήν κανονίζει λαμβάνοντας ύπ' όψη του τήν πραγματικότητα» (1918, σ. 104).

Πώς έφθασε, λοιπόν, ό Freud νά θεσπίσει μία σχέση «ανάμεσα στά φαινομενικά τόσο διαφορετικά πλέγματα του ενδιαφέροντος για τά χρήματα από τή μία καί τής αφόδευσης από τήν άλλη» (1908 b, σ. 207); 'Αναγνώρισε τό γεγονός, ότι «παντού όπου ήταν κυρίαρχος ό αρχαϊκός τρόπος σκέψης ή συνέχιζαν νά υπάρχουν υπολείμματά του, στους παλιούς πολιτισμούς, στους μύθους, τά παραμύθια, τήν δυσειδαιμονία, τήν ασυνείδητη σκέψη, τό όνειρο καί τή νεύρωση, τό χρήμα τίθεται σέ στενότατη σχέση μέ τή βρωμιά» (σ. 207). Τήν γνώση αυτού του γεγονότος τήν διατυπώνει για πρώτη φορά σέ ένα γράμμα προς τόν Fliess, στις 24.1.1897: «Διάβασα μία μέρα, ότι τά χρήματα, πού δίνει ό διάβολος στά θύματά του, μετατρέπονται κατά κανόνα σέ άκαθαρσίες... Μετατρέπονται, λοιπόν, στις ιστορίες μέ μάγισσες, στην ουσία από τήν όποία προέκυψαν» (1950, σ. 201). Σ' ένα γράμμα μέ ήμερομηνία 22.12.1897, στό όποιο εισάγει τόν όρο «κοπροερωτικό», γράφει: «Είναι σχεδόν αδύνατο νά σοδ εκθέσω όλα όσα βλέπω νά αποσυντίθενται (σάν ένας νέος Μίδας) σέ βρωμιά... καί κυρίως τά ίδια τά χρήματα» (σ. 255). 'Ο Διόνυσος πραγματοποίησε τήν εύχή του βασιλιά Μίδα, «ός γινόταν ό,τι άγγίζω χρυσός» (Ranke-Graves, 1960, σ. 255). Τό αποτέλεσμα ήταν νά αρχίσει σιγά-σιγά νά πεθαίνει ό Μίδας από πείνα καί δίψα, καί στό τέλος νά ίκετεύει νά ελευθερωθεί από αυτήν τήν εύλογία, ή όποία είχε μεταμορφωθεί σέ κατάρα. 'Η αρχαϊκή ταύτιση του χρήματος, δηλαδή, ό,τι «πιό πολύτιμου έχει γνωρίζει ό άνθρωπος», μέ τήν βρωμιά καί τίς άκαθαρσίες, δηλαδή, «ό,τι πιό άχρηστο πετάει ως άπόρριμμα (refuse)» (Freud, 1908 b, σ. 208), παραπέμπει από τή μία στην πρωταρχική ένότητα των αντιθέσεων – στό ασυνείδητο τά αντίθετα συμπύπτουν –, καί από τήν άλλη, σέ μία άπόθηση, «κατά τήν όποία τό ένα μέλος τής αντίθεσης είναι ασυνείδητο καί παραμένει άπωθημένο από τό αναγκαστικά κυρίαρχο άλλο μέλος» (1913 b, σ. 85).

'Ο κυρίαρχος χρυσός ή τό χρήμα διατηρεί, λοιπόν, τήν γήινη άνάποδη πλευρά του, καί μαζί μ' αυτήν καί τήν γένεσή του, μέσα στην ασυνείδητη άπόθηση. 'Ο Freud έμφανίζεται ως νέος Μίδας, καθώς αίρει τήν άπόθηση καί αποσυνθέτει τό χρήμα σέ βρωμιά, δηλαδή, καθώς τό απο-φетиχοποιεί (Dahmer). 'Ο Freud άνάγει τό χρήμα στην φυσική ύλη: χώμα, καί αυτό τό ταυτίζει μέ τό προϊόν του ανθρώπινου σώματος, τίς άκαθαρσίες. 'Ο Freud περιγράφει ως τυχαίο έπεισόδιο μέσα στό όνειρό του για τή μοίρα, τό πώς ή μητέρα του τόν έβαλε σ' αυτόν τόν αρχαϊκό τρόπο σκέψης, στόν όποιο δέν συσχετίζεται μόνο τό χρήμα μέ τήν βρωμιά, αλλά καί ό ίδιος ό άνθρωπος.

«Όταν ήμουν έξι χρονών, καί απολάμβανα τό πρώτο μάθημα τής μητέρας μου, έπρεπε νά πιστέψω, ότι είμαστε φτιαγμένοι από χώμα καί ότι σ' αυτό θά επιστρέψουμε. Αυτό δέν μου άρεσε όμως, κι έτσι άμφισβητούσα αυτή τήν θεωρία. Τότε έτριψε ή μητέρα μου τίς επιφάνειες των χεριών της... καί μου έδειξε τίς μαυριδερές μεμβράνες πού ξεκολλούσαν, σάν άπόδειξη του χώματος, από τό όποιο είμαστε φτιαγμένοι. 'Η έκπληξη πού μου δημιούργησε αυτή ή ad oculos έπίδειξη ήταν άπεριόριστη, κι εγώ παραδό-

θηκα σ' αυτό που θά άκουγα άργότερα έκφρασμένο με τά λόγια: Χρωστᾶς στην φύση έναν θάνατο» (1900, σ. 211).

Ο άρχαϊκός τρόπος σκέψης είναι, λοιπόν, ένας ύλιστικός τρόπος σκέψης, ο όποιος είναι αίχμάλωτος τῆς μητέρας γῆς. Στην φύση τῶν μαγισσῶν τοῦ Μεσαίωνα υπάρχουν ακόμα ζωντανά ύπολείμματα τῆς μαγικῆς λατρείας τῆς μητέρας γῆς (Becker μεταξύ άλλων, 1977, σ. 285). Ἡ μεταμόρφωση τοῦ χρήματος σέ βρωμιά καί άκαθαρσίες παριστᾶ μιάν έκδίκηση τῆς άπωθημένης μητέρας γῆς, μιάν ίεροσυλία άπέναντι στην άνδρική-πνευματική τριάδα, ἡ όποία [ίεροσυλία] τιμωρεῖται με θάνατο. Αυτόν τόν συσχετισμό μᾶς θυμίζει ἤδη μιᾶ παρατήρηση τοῦ Marx: «Τῆν εποχή που στην Ἄγγλία σταματοῦσαν νά καῖνε τίς μάγισσες, άρχιζαν νά κρεμᾶνε τούς παραχαράκτες» (Marx, 1867, σ. 795).

Γιά τόν Freud ο διάβολος – κι ἐγώ συμπληρώνω, καί ἡ μάγισσα – είναι ἡ «προσωποποίηση τῆς άπωθημένης άσυνείδητης ένορμητικῆς ζωῆς» (Freud, 1908 b, σ. 207). Ἀντιμετωπίζοντας, κατά τήν θεραπεία τῶν νευρωτικῶν, αὐτήν τήν άπωθημένη άσυνείδητη ένορμητική ζωή, έρευνώντας την καί καθιστώντας την συνειδητή, ο Freud γίνεται καί πάλι ένας νέος Μίδας. Μπορεῖ νά βοηθήσει τούς νευρωτικούς, οί όποιοι πάσχουν από τήν άπόθεση τῆς ένορμητικῆς ζωῆς καί έχουν συμπτώματα, στά όποια τό άπωθημένο καί τό καταπιεσμένο επανέρχονται, νά άρχίσουν μιᾶ νέα ζωή. Καί άκριβῶς γι' αὐτό θεωρεῖται καί ο ἴδιος κυριευμένος από τόν διάβολο, άφοῦ παίρνει τό μέρος τῆς άπωθημένης ένορμητικῆς ζωῆς. Ὁ Freud δείχνει, ότι οί ύψηλότερες αξίες καί τά ἰδανικά, ο πολιτισμένος άνθρωπος, ο Θεός καί τό χρῆμα, είναι πλασμένα άπ' αὐτό τό ένορμητικό ύλικό, τήν σεξουαλικότητα, ἡ όποία είναι γιά τόν Freud ταυτόχρονα στοματική, πρωκτική καί γεννητική.

Κατά τήν θεραπεία τῶν νευρωτικῶν άποκτᾶ τήν έμπειρία, ότι «οί πιό επίμονες καί διαρκεῖς, λεγόμενες καθ' ἕξιν δυσκοιλιότητες τῶν νευρικῶν, εξαφανίζονται..., μόλις θίξει κανείς τό χρηματικό σύμπλεγμα τοῦ πάσχοντος, καί προκαλέσει τήν συνειδητοποίηση τόσο τοῦ ἴδιου τοῦ συμπλέγματος ὅσο καί ὅλων τῶν σχέσεών του» (1908 b, σ. 207). Ἡ κατακράτηση καί ἡ παράδοση αναφέρονται τόσο στις άκαθαρσίες ὅσο καί στά χρήματα. Αὐτά τά δύο ταυτίζονται άσυνείδητα. Ἡ παιδική άσυνείδητη στάση πρὸς τίς άκαθαρσίες καθορίζει τήν στάση τοῦ ενήλικα πρὸς τά χρήματα.

«Οί άκαθαρσίες είναι, λοιπόν, τό πρώτο δῶρο, ένα μέρος τοῦ σώματός του, από τό όποιο άποχωρίζεται τό βρέφος μόνο μετά από προτροπή του άγαπημένου προσώπου, στό όποιο καί έκδηλώνει με αὐτές τήν τρυφερότητά του, ακόμα καί όταν δέν τοῦ ζητεῖται κάτι τέτοιο, άφοῦ, κατά κανόνα, δέν λερώνει τά ξένα άτομα... Κατά τήν άφόδευση προκύπτει γιά τό παιδί μιᾶ πρώτη έπιλογή ανάμεσα στή ναρκισσιστική στάση καί τήν στάση άγάπης πρὸς ένα αντικείμενο. Ἡ άποβάλλει ύποτακτικά τίς άκαθαρσίες, τίς 'ουσιάζει' στην άγάπη, ἡ τίς κατακρατᾶ γιά τήν αὐτο-ερωτική του ίκανοποίηση, άργότερα καί γιά τήν έπιβολή τῆς θέλησῆς του. Με τήν τελευταία έπιλογή συγκροτεῖται τό πείσμα (ἡ ίσχυρογνωμοσύνη), τό όποιο αναβλύζει

από τη ναρκισσιστική επιμονή κατά τόν πρωκτικό έρωτα» (1916, σ. 406).

Στό πρώτο στάδιο τής ανάπτυξης του, στην στοματική, ναρκισσιστική ή συμβιωτική φάση, τό βρέφος βιώνει τίς άκαθαρσίες ως ένα μέρος του σώματός του, όπως και τό αγαπημένο πρόσωπο, τή μητέρα, τήν όποία λερώνει μ' αυτές. Οί άκαθαρσίες του βρέφους που τρέφεται μόνο μέ γάλα, δέν μυρίζουν άκόμα, και γι' αυτό δέν είναι άκόμα πραγματική βρωμιά. Μητέρα και παιδί, γάλα και άκαθαρσίες, αλλά και πηγή και αντικείμενο τής όρμης, όρμή και απόθεση, σ' αυτήν τήν φάση όλ' αυτά είναι άκόμα αντίθετα τά όποια συμπίπτουν (1918, σ. 113). Τό προϊόν του παιδιού, οί άκαθαρσίες, αντιστοιχούν στά προϊόντα τής μητέρας, τό παιδί και τό γάλα. Τό πρώτο δώρο, οί άκαθαρσίες, ταυτίζονται μέ τά πρώτα δώρα τής μητέρας, τήν αγάπη και τό γάλα. Από τήν σκοπιά τής μητέρας, όμως, οί άκαθαρσίες είναι επίσης ή άνάποδη πλευρά του γάλακτος, δηλαδή κόπρανα. Έδώ τίθεται ή πρώτη άπαγόρευση και μαζί μ' αυτήν ή πρώτη απόθεση. «Τό 'πρωκτικό' παραμένει από έδω και πέρα τό σύμβολο για όλα όσα πρέπει νά απορρίπτονται, για όλα όσα πρέπει νά φεύγουν από τή ζωή» (Freud, 1905, σ. 88). Έτσι προκύπτει ή σχάση ανάμεσα στό καλό και ιδανικό αντικείμενο, τό στήθος τής μητέρας και τό γάλα, και στό κακό και καταδιώκον αντικείμενο, τίς άκαθαρσίες. Μία καλή λύση είναι νά πείθεται τό παιδί μέ τήν προτροπή του αγαπημένου προσώπου και όχι μέ καταναγκασμό, νά εγκαταλείψει τίς βρώμικες και χρωματισμένες μέ ήδονή και ναρκισσισμό άκαθαρσίες, νά τίς θυσιάσει στην αγάπη. Οί άκαθαρσίες έξαγνίζονται έτσι σέ δώρο. Αυτό απαιτεί από τό παιδί τήν διεργασία του πένθους και του πολιτισμού. Έμπεριέχει τήν αναγνώριση των άκαθαρσιών ως άνάποδης πλευράς, ως προϊόν απόρριψης του μητρικού γάλακτος, μέ τό όποιο μεγαλώνει και προκόβει τό βρέφος, και μέ τό όποιο δέν ταυτίζονται οί άκαθαρσίες.

Γιά τήν Melanie Klein (1952) αυτή ή μετάβαση λαμβάνει χώρα μέσα στην «καταθλιπτική στάση», δηλαδή τήν περίοδο άποκοπής από τό μητρικό στήθος. Η έπιτυχής άποκοπή είναι, λοιπόν, τό πρότυπο και ή προϋπόθεση για τόν έξαγνισμό των άκαθαρσιών σέ δώρο. Οί άκαθαρσίες γίνονται έτσι, μέσα από μιά πράξη επανόρθωσης, δώρο, και μετά απ' αυτό μπορεί και πάλι νά θεσπιστεί συμβολικά ή εγκαταλελειμμένη ένότητα, μέσα από ανταλλαγή δώρων και πάνω στην βάση των διαχωρισμένων προσώπων. Άλλά μόνο οί «άκαθαρσίες στό δοχείο», οί έξαγνισμένες και επεξεργασμένες άκαθαρσίες, αναγνωρίζονται ως δώρο, ως κοινωνικό μέσο ανταλλαγής, τό όποιο γλυτώνει τήν μητέρα από κάποια δουλειά. Οί «άκαθαρσίες μέσα στό παντελόνι», ανεξάγνιστες και ανεπεξέργαστες, παραμένουν κόπρανα.

Ο Freud έχει περιγράψει λοιπόν, τήν εξέλιξη τής όρμης και των σχέσεων μέ τά αντικείμενα ως μία διαδικασία παραγωγής και ανταλλαγής. Μέσα από τήν σημασία των άκαθαρσιών ως δώρο, τό παιδί αποκτά, σύμφωνα μέ τόν Freud, μιά δική του αντίληψη για τά χρήματα. «Τό παιδί δέν γνωρίζει άλλα χρήματα από αυτά που του δωρίζονται, ούτε χρήματα απο-

άσυνείδητο, λοιπόν, γίνεται παραγωγή και ανταλλαγή. Τό χρήμα μπορεί, κατά συνέπεια, να παίρνει τή σημασία του πέους ή του παιδιοῦ. Ἄλλα τήν στάση πρὸς τὶς ἀκαθαρσίες τήν ἀποφασίζει, τὸ ἂν τὸ χρήμα-πέος παίρνει τή σημασία του δώρου ἢ ἂν γίνεται ἓνα καθηλωμένο στὴν πρωκτικὴ φάση ναρκισσιστικὸ φετίχ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ χρήμα-παιδί. Καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ παίρνει τή σημασία του δώρου ἢ αὐτὴ του φετιχοποιημένου παιδιοῦ-κόπρου, παρόμοια μὲ τὴν μαρξικὴ «προσαύξηση», τὴν ὑπεραξία. Θὰ μπορούσαμε, μάλιστα, νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ κεφάλαιο προσπαθεῖ ἄσυνείδητα, νὰ πραγματώσει ἀκόμη τὶς παιδικὲς σεξουαλικὲς παραστάσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν παραιτήθηκε ποτέ. Ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώριση τῆς σημασίας του χρήματος ὡς δώρου θὰ μετέβαλλε τελείως τὶς οικονομικὲς βάσεις του καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ θὰ προῦπέθετε, ἀντίστροφα, μιὰ διαφορετικὴ διαδικασίαν κοινωνικῆς ἔνταξης.

3.2. Ἡ πολιτικο-οικονομικὴ ὀπτικὴ γωνία τῆς μεταψυχολογίας

Στὴν συνέχεια θὰ ἠθελα νὰ δείξω, πῶς ὁ Freud ἐπιτρέπει, μὲ τὴν βοήθεια συγκρίσεων καὶ εἰκόνων, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν εἰκονογράφηση τῆς μεταψυχολογίας του, νὰ ἐπανέρθουν ἐνδοψυχικὰ οἱ ἐξωτερικὲς πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς σχέσεις καὶ μαζί μ' αὐτὲς καὶ τὸ χρήμα.

Γιὰ τὸν Freud ἡ μεταψυχολογία εἶναι ἡ ψυχολογία στὴν θεωρητικὴ καὶ ὑποθετικὴ τῆς διάσταση. Στὸ κέντρο τῆς βρίσκεται ἓνας ψυχικὸς μηχανισμὸς, τὸν ὁποῖο παρατηρεῖ ὁ Freud μέσα ἀπὸ μιὰ τοπικὴ, δυναμικὴ καὶ οικονομικὴ ὀπτικὴ γωνία. Ἄφοῦ, τὸ 1895, οἱ ἐλπίδες του Freud στὸ «Entwurf einer Psychologie» [Σχέδιο μιᾶς Ψυχολογίας], νὰ μπορέσει νὰ ἀναπτύξει μιὰ ψυχολογία πάνω σὲ ψυχο-υλιστικὴ βάση, διαλύθηκαν, στηρίχθηκε στὴν «Traumdeutung» [Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων] (1900) σὲ «ψυχολογικὸ ἔδαφος» (σ. 541). Ἐδῶ χρησιμοποιεῖ «εἰκόνες» καὶ «παρομοιώσεις», προκειμένου νὰ καταστήσει κατανοητὸ τὸ ἔργο του ψυχικοῦ μηχανισμοῦ. Πρόκειται ὅμως γιὰ «βοηθητικὲς παραστάσεις» γιὰ «μία πρώτη προσέγγιση ἑνὸς ἀγνώστου», καὶ καταλήγοντας λέει: «Μποροῦμε νὰ ἀφήσουμε τὶς ὑποθέσεις μας νὰ ἀκολουθήσουν μιὰ ἐλεύθερη πορεία, ἐὰν παράλληλα διαφυλάσσουμε ἀπλά τὴν ψυχραυμὴ κρίση μας, καὶ δὲν θεωροῦμε τὸ ἰκρίωμα γιὰ τὸ οἰκοδόμημα» (σ. 541). Τὸ ὅτι ὁ Freud χρησιμοποίησε γι' αὐτὸ τὸ ἰκρίωμα βοηθητικὲς παραστάσεις ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς μηχανικῆς, εἶναι γνωστὸ, ἀλλὰ εἶναι πολὺ λιγότερο γνωστὸ, τὸ ὅτι χρησιμοποίησε καὶ παραστάσεις ἀπὸ τὸν πολιτικὸ καὶ οικονομικὸ τομέα. Ὁ Freud συνέλαβε τὸν ψυχικὸ μηχανισμό κατ' ἀναλογία πρὸς τὸν κρατικὸ καὶ οικονομικὸ μηχανισμό.

Ἡ «Traumdeutung» (1900) ἔχει ὡς μὸτο τὴ φράση: «Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo», τὴν ὁποία ὁ Freud μετέφρασε ὡς ἑξῆς: Ἐὰν δὲ μπορῶ νὰ μετακινήσω τὸν οὐρανὸ, τότε θὰ «ταράξω τὸν κάτω κόσμον» (Ἐπιστολὴ τῆς 31.1.1927 πρὸς τὸν W. Achelis, 1960, σ. 390). Ὁ Freud ἔχει «δανειστεῖ τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Lassalle, τὸ ὁποῖο ἐννοεῖτο σίγουρα

προσωπικά και αναφερόταν στην κοινωνική – και όχι την ψυχολογική – διαστρωμάτωση. Σ' έμένα τό απόσπασμα αυτό άπλά τόνισε ένα κύριο κομμάτι τής δυναμικής του όνειρου. 'Ο έρεθισμός τής έπιθυμίας, ό όποιος άποκρούεται από τά άνώτερα ψυχικά στοιχεία (ή άπωθημένη έπιθυμία του όνειρου), θέτει σέ κίνηση τόν ψυχικό κάτω κόσμο (τό άσυνείδητο), για νά άποκτήσει κύρος» (σ. 390).

'Ο Ferdinand Lassalle (1825-1864), ό ίδρυτής τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, είχε προτάξει αυτό τό απόσπασμα του Βιργίλιου στό καθοδηγητικό γράπτό του του 1859 «Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens» [‘Ο ίταλικός πόλεμος και τό καθήκον τής Πρωσίας], ένα γραπτό τό όποιο προσκαλεϊ στην κατακρύμνηση τής αυστριακής-άψβουργικής «άντιδραστικής άρχής» (σ. 49) και προπαγανδίζει την έγερση τής γερμανικής έθνικής δημοκρατίας. 'Ο Marx κάνει σχετικά την έξής κρίση σέ μία έπιστολή προς τόν Engels τής 18.5.1859: «'Ο λίβελλος του Lassalle άποτελει τεράστιο σφάλμα» (1844-1883, σ. 115). 'Εδω ύποδηλώνεται ή άκρως πολύπλοκη σχέση μεταξύ του Marx και του Lassalle. 'Ο ίδιος ό Freud έγγραψε στον Fliess: «Τόν Lassalle καθώς και μερικά άλλα γραπτά σχετικά με τό άσυνείδητο τά παίρνω μετά τό Berchtesgaden πάντα μαζί με τό χειρόγραφό μου» ('Επιστολή τής 17.7.1899, 1950, σ. 305).

Τό «κλειδί» (1923, σ. 358) για την αντίληψη του Freud περί του όνειρου είναι ή βοηθητική παράσταση τής «λογοκρισίας» (1900, σ. 149).

«Μπορούμε νά εκλάβουμε ως δημιουργούς τής διαμόρφωσης του όνειρου δύο ψυχικές δυνάμεις (ρεύματα, συστήματα) του ανθρώπου, από τίς όποιες, ή μία σχηματίζει την έπιθυμία, ή όποία εκφράζεται διαμέσου του όνειρου, ένω ή άλλη άσκεϊ μία λογοκρισία πάνω σ' αυτήν την έπιθυμία του όνειρου, και την έξαναγκάζει έτσι νά έξωτερικεύεται με μία συγκεκριμένη στάση... "Όταν κρατάω καλά στό μυαλό μου τά δύο αυτά στοιχεία... προκύπτει... μία τελείως συμπτωτική άναλογία από την πολιτική ζωή του ανθρώπου. Μετατίθεμαι σέ μία κρατική ζωή, στην όποία ένας ήγεμόνας, ό όποιος ζηλεύει τή δύναμή του, παλεύει με μία ζωηρή κοινή γνώμη» (σ. 149 κ.ε.).

'Ο Freud βλέπει μέσα στον ψυχικό μηχανισμό δύο συστήματα, δυνάμεις ή στοιχεία, έμεις θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε κόμματα ή τάξεις, οι όποιες βρίσκονται σέ σύγκρουση μεταξύ τους και παλεύουν για την κυριαρχία μέσα στον κρατικό μηχανισμό, δηλαδή στον ψυχικό μηχανισμό. 'Ο πυρήνας του τοπικού και δυναμικού μοντέλου είναι ή ένδοψυχική διαρκής σύγκρουση ανάμεσα στα δύο συστήματα, ή όποία μπορεί νά συγκριθεί με τούς ταξικούς άγώνες του Marx.

'Η έννοια τής λογοκρισίας μάς οδηγεί στην οικονομική όπτική γωνία, άφου οι ρωμαϊοι λογοκριτές, έπιλεγμένοι υπάλληλοι, δέν ήταν άρμόδιοι μόνο για την έπίβλεψη των ήθων, αλλά και για την περιουσιακή κατανομή, δηλαδή, για τόν καθορισμό ή τόν έλεγχο των φόρων (παράβαλε τίς λέξεις Zins [τόκος, γερμ.] – census [τίμηση, καταγραφή περιουσίας, λατιν.]. 'Η παράκαμψη τής λογοκρισίας [Zensur] άποτελει, λοιπόν, φοροδιαφυγή.

Μπορεί κανείς, λοιπόν, νά κάνει μία ανάγνωση τῆς «Traumdeutung» (1900) ὡς οἰκονομικῆς παρουσίας τῆς διαδικασίας παραγωγῆς τοῦ ὄνειρου. Ὁ Freud ἀποκαλεῖ τὸ ὄνειρο ψυχικὸ «προϊόν» (στό ἴδιο, σ. 511). Γι' αὐτόν οἱ ψυχικὲς παραγωγές μποροῦν νά συγκριθοῦν μέ τίς σωματικὲς παραγωγές ἢ νά ἀναχθοῦν σ' αὐτές. Γιὰ τὰ ἐκκρίματα γράφει: «Ὡστόσο, αὐτά εἶναι πράγματι παραγωγές, ὅπως οἱ σκέψεις καί οἱ ἐπιθυμίες» (ἐπιστολή πρὸς τὸν Abraham τῆς 15.12.1919, 1965). Ὁ Freud συζητᾷ τὴν «θεωρία τοῦ ἀποχωρισμοῦ» [Ausscheidungstheorie] (1900, σ. 585) τοῦ ὄνειρου, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τὰ ὄνειρα «εἶναι ἀποχωρισμός ἀπὸ πνιγμένες στή γέννησή τους σκέψεις» (σ. 83). Τὰ στοιχεῖα παραγωγῆς τοῦ ὄνειρου εἶναι ἀπὸ τὴ μιά τὸ «ὕλικό τοῦ ὄνειρου καί οἱ πηγές τοῦ ὄνειρου» (σ. 169), καί ἀπὸ τὴν ἄλλη «ἡ διεργασία τοῦ ὄνειρου [Traumarbeit]... αὐτὴ μόνη τῆς εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ τοῦ ὄνειρου» (σ. 511). Ὁ Freud μιλᾷ γιὰ ἓνα «ἐργοστάσιο σκέψεων» (σ. 289), στό ὁποῖο οἱ δύο «πρωτεργάτες» εἶναι ἡ «μετάθεση τοῦ ὄνειρου» καί ἡ «συμπύκνωση τοῦ ὄνειρου» (σ. 313). Ἡ συμπύκνωση καί ἡ μετάθεση ἀντιστοιχοῦν στίς βασικὲς δραστηριότητες τῆς ἐργασίας, τῆς σύνθεσης καί τοῦ ἀποχωρισμοῦ, τίς ὁποῖες ἀνέφερε ὁ Marx. Στίς «Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse» [Παραδόσεις γιὰ τὴν εἰσαγωγή στήν Ψυχανάλυση] (1917) ὁ Freud τονίζει γιὰ ἄλλη μιά φορά, ὅτι «τὸ μοναδικὸ οὐσιαστικὸ στό ὄνειρο εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ ὄνειρου, ἡ ὁποία ἔχει ἐπενεργήσει πάνω στό ὕλικό τῆς σκέψης» (σ. 229). Αὐτὴ εἶναι πού «διαμορφώνει ἀπὸ τίς λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὄνειρου τὸ ἐκδηλωνόμενο ὄνειρο» (σ. 229). Ἡ ἐργασία τοῦ ὄνειρου καί ἡ δευτερεύουσα ἐπεξεργασία ἔχουν γιὰ τὸν Freud δύο λειτουργίες: τὴν παραγωγή τοῦ προϊόντος τοῦ ὄνειρου καί τὴν ἐπεξεργασία τοῦ προϊόντος γιὰ τὴν μετάδοση, γιὰ τὴν ἀνταλλαγή. Τὸ προϊόν, τὸ ὁποῖο ὑπηρετεῖ τὴν ἱκανοποίηση μιᾶς ἀπωθημένης ἀνάγκης, πρέπει νά παραμορφωθεῖ, νά μεταμφιεστεῖ καί νά συγκαλυφθεῖ, ὥστε νά μπορέσει νά εἰσέλθει στήν ἐνδοψυχικὴ καί διαψυχικὴ ἀνταλλαγή. «Τὸ ὄνειρο εἶναι ἡ (μεταμφιεσμένη) πλήρωση μιᾶς (καταπιεσμένης καί ἀπωθημένης) ἐπιθυμίας» (1900, σ. 166). Μέ τὴν ἐργασία τοῦ ὄνειρου ἀποκτᾷ, λοιπόν, τὸ ἐσωτερικὸ ὕλικό τῶν ὁρμῶν μιά κοινωνικὰ ἀποδεκτὴ ἐξωτερικὴ μορφή. Στὴν καλύτερη περίπτωση ὁδηγεῖται σὲ μιά ψευδαισθησιακὴ ἢ ἐξαγνισμένη ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας. Τὸ ὄνειρο εἶναι, λοιπόν, ὁ φύλακας τοῦ ὕπνου. Ὄταν ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας ἀποτυγχάνει, ὅταν ἡ ὁρμὴ δέν μπορεῖ νά κοινωνικοποιηθεῖ ἐπαρκῶς, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὰ τρομακτικὰ ὄνειρα, οἱ ἐφιάλτες, οἱ ὁποῖοι τελικά μᾶς ξυπνοῦν.

Ὁ Freud δέν συγκρίνει τὸν ψυχικὸ μηχανισμό μόνο μέ ἐργοστάσιο σκέψεων, μέ ἐργοστάσιο ὄνειρων, ἀλλὰ καί μέ ἐπιχείρηση. Στὸ ἔργο τοῦ «Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten» [Τὸ ἀστεῖο καί ἡ σχέση του μέ τὸ ἀσυνείδητο] (1905 b) προσπαθεῖ νά καταστήσει κατανοητὴ τὴν ἐννοια τῆς ἀπόκτησης ἡδονῆς μέ μιά σύγκριση:

«Ἡ πρωταρχικὴ ἀπόκτηση ἡδονῆς... προέρχεται πάντως ἀπὸ τὴν ἀπλὴ οἰκονομία ἐξόδων, ἀλλὰ μέ τὴν ἐξέλιξη τοῦ παιγνιδιοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀστείου ἔπρεπε καί ἡ τάση οἰκονομίας νά μεταθέσει τοὺς στόχους

της... Μᾶς ἐπιτρέπεται, λοιπόν, μᾶλλον ἢ σύγκριση τῆς ψυχικῆς οἰκονομίας μέ μία ἐπιχείρηση. "Ὅσο ὁ τζίρος αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης εἶναι πολύ μικρός, παραμένει βασικό, τό νά καταναλώνονται συνολικά λίγα, τό νά περιορίζονται τά ἐξοδα τῆς διεύθυνσης στό ἐλάχιστο... μέ τελείως ἀνάλογο τρόπο παραμένει καί στήν δική μας πολύπλοκη ψυχική ἐπιχείρηση ἡ λεπτομερῆς οἰκονομία μία πηγὴ ἡδονῆς, ὅπως μποροῦν νά μᾶς δείξουν καθημερινά συμβάντα» (1905 b, σ. 175 κ.έ.).

Ὁ Freud εἶχε στό μυαλό του μᾶλλον τήν παλιομοδίτικη ἐπιχείρηση τοῦ συλλέκτη θησαυρῶν (Marx) παρά τοῦ μοντέρνου καπιταλιστῆ. Αὐτό πού ὀπωσδήποτε γίνεται σαφές εἶναι, ὅτι ὁ Freud σκεφτόταν μέ πραγματικές οἰκονομικές σχέσεις μέσα ἀπό τήν οἰκονομική ὀπτική του γωνία, ἡ ὁποία θεωρεῖ τήν κατανομή τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας, τῶν φορτίσεων, μέσα ἀπό μία ποσοτική ὀπτική γωνία. Ἔτσι, ἡ ἀπόκτηση ἡδονῆς μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τήν ἀπόκτηση χρημάτων, ἡ ἐξοικονόμηση τῆς φόρτισης (στό ἴδιο, σ. 222) μέ τήν οἰκονομία στά χρήματα καί οἱ φορτίσεις μέ τήν κατοχή χρημάτων.

Κατά τήν ἀπόθεση στόν Freud ἔχουμε νά κάνουμε «μέ μία ἀφαίρεση φόρτισης» (1913 c, σ. 279). Ἡ ἀφαιρεθεῖσα ἀπό τά παράγωγα τῆς ὀρμῆς φόρτιση ὑπηρετεῖ τήν διατήρηση μιᾶς «ἀντι-φόρτισης» [Gegenbesetzung] (σ. 280), μέ τήν βοήθεια τῆς ὁποίας μπορεῖ νά διατηρηθεῖ ἀπωθημένη ἡ ὀρμή. Ἀπό αὐτή τή σκοπιά, τό ἀπωθόν Ἐγώ ζεῖ σέ βάρος τῆς ὀρμῆς, τήν καταπιέζει καί ταυτόχρονα τήν ἐκμεταλεύεται.

Ἐπάρχει μία παράγραφος στήν «Traumdeutung» (1900), στήν ὁποία ὁ Freud προσεγγίζει ἀκόμα καί τό κεφάλαιο, καί τόν κεφαλαιοῦχο ὡς μέσο σύγκρισης, μιᾶς σύγκριση, ἡ ὁποία προφανῶς τοῦ φάνηκε τόσο εὔστοχη, ὥστε νά τήν ἐπαναλάβει ἄλλες δύο φορές, μία στά «Bruchstücke einer Hysterieanalyse» [Θραύσματα μιᾶς ἀνάλυσης τῆς Ἵστερίας] (1905 b, σ. 205), καί μία στίς «Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse» (1917, σ. 232).

«Ἡ ἐνορμητική δύναμη, τήν ὁποία χρειάστηκε τό ὄνειρο, ἔπρεπε νά συγκαθοδηγηθεῖ ἀπό μία ἐπιθυμία. Ἦταν ὑπόθεση τῆς μέριμνας [Besorgnis], τό νά προμηθεύσει μία τέτοια ἐπιθυμία ὡς ἐνορμητική δύναμη τοῦ ὄνείρου. Καί γιά νά τό ποῦμε μέ μία ἀλληγορία: εἶναι πάρα πολύ πιθανό, ὅτι μία σκέψη τῆς ἡμέρας παίζει γιά τό ὄνειρο τόν ρόλο τοῦ ἐπιχειρηματία, ἀλλά ὁ ἐπιχειρηματίας, ὁ ὁποῖος, ὅπως λένε, ἔχει τήν ἰδέα καί τήν ὠθηση νά μετατρέψει τήν ἰδέα σέ πράξη, δέν μπορεῖ, ὡστόσο, νά κάνει τίποτα χωρίς κεφάλαιο: χρειάζεται ἕναν κεφαλαιοῦχο, ὁ ὁποῖος θά ἀναλάβει τίς δαπάνες, καί ὁ κεφαλαιοῦχος, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει τίς ψυχικές δαπάνες τοῦ ὄνείρου, εἶναι πάντα, ἀναντήρητα, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ σκέψη τῆς ἡμέρας, μιᾶς ἐπιθυμίας ἀπό τό ἀσυνείδητο... Ἀπό τήν ἐργασία τῆς ἡμέρας ἔχει προκληθεῖ μιᾶς ἀσυνείδητη ἐπιθυμία, καί αὐτή δημιουργεῖ μέ τή σειρά της τό ὄνειρο. Καί γιά ὅλες τίς ἄλλες δυνατότητες τῆς οἰκονομικῆς σχέσης, πού ἀναφέραμε σ' αὐτό ἐδῶ τό παράδειγμα, παραμένουν οἱ διαδικασίες τοῦ ὄνείρου παράλληλες» (1900, σ. 566 κ.έ.).

Ἡ ἐνορμητική δύναμη, ἡ ἀσυνείδητη ἐπιθυμία, ἡ ψυχική δαπάνη εἶναι, λοιπόν, τὸ κεφάλαιο τῆς παραγωγῆς τοῦ ὄνειρου, τὸ ὁποῖο «δημιουργεῖ» τὸ ὄνειρο. Σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐργασία τοῦ ὄνειρου, δηλαδή, γιὰ τὸ οὐσιαστικὸ στό ὄνειρο. Ἐτσι ὅπως στὸν Marx ἡ ἐργασία ὑπάγεται ὡς μεταβλητὸ στοιχεῖο στὸ κεφάλαιο, ἔτσι καί σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Freud ἡ ἐργασία τοῦ ὄνειρου ὑπάγεται στὴν ὄρμη. Ὅταν ὁ Freud συγκρίνει ἐδῶ τὸ ἀσυνείδητο μὲ τὸ κεφάλαιο, θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας, ὅτι γιὰ τὸν Freud τὸ ἀσυνείδητο δὲν εἶναι σέ πρῶτο ἐπίπεδο ἡ ἄθικτη ἐσωτερική φύση, ἀλλὰ ἡ ἀπωθημένη, καταπιεσμένη καὶ ἐπεξεργασμένη ἐσωτερική φύση, κατ' ἀναλογία μὲ τὸ κεφάλαιο στὸν Marx, τὸ ὁποῖο παριστᾷ τὴν ἐπεξεργασμένη ἐξωτερική φύση καὶ ταυτόχρονα μία σχέση ἐκμετάλλευσης καὶ καταπίεσης.

Ὅπως ὁ Marx περιγράφει τὸ κεφάλαιο ὡς βρυκόλακα, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ ζεῖ μόνο ἀπομυζώντας τὴν ζωντανή ἐργατική δύναμη, ἔτσι καί ὁ Freud συγκρίνει τὶς ἀσυνείδητες ἐπιθυμίες, οἱ ὁποῖες εἶναι πάντα ζωντανές, μὲ τὶς «σκιές τοῦ κάτω κόσμου τοῦ Ὀδυσσεύα, οἱ ὁποῖες ἀφυπνίζονται γιὰ μιὰ νέα ζωὴ, μόλις πιῶν αἷμα» (1900, σ. 558). Καί οἱ δύο συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὴν εἰκόνα τοῦ βρυκόλακα γιὰ τὴν ἐπάνοδο τῆς ἀπωθημένης καὶ ἀσυνείδητης ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς φύσης.

4. Παρατηρήσεις γύρω ἀπὸ τὴν σχέση μεταξύ Freud καὶ Marx

Ὁ Marx παρουσιάζει στὸ «Kapital» μία ἱστορική καὶ οἰκονομική ἐξέλιξη, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ ἐμπόρευμα μὲσω τοῦ χρήματος στὸ κεφάλαιο. Τὸ θέμα του εἶναι τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ οἱ σχέσεις παραγωγῆς. Αὐτὰ τὰ εἰκονογραφεῖ μὲ μιὰ πληθώρα εἰκόνων, συγκρίσεων, μυθολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ὑπαινιγμῶν, καὶ τὰ συσχετίζει μὲ ἄλλες ἀπόψεις τοῦ θεματός του, ὅπως τὰ σωματικά προϊόντα, τὶς ἐνορμητικές δυνάμεις, τὴν κοινωνικοποίηση καὶ τὶς οἰκογενειακές σχέσεις. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς τίθεται ἡ κριτικὴ του. Λιαμέσου τῆς ἀποξένωσης ἔχουν προσωποποιηθεῖ τὰ πράγματα, ἔχουν γίνει φετίχ, ἐνῶ ἀντίστροφα, τὰ πρόσωπα γίνονται, ἔτσι, πράγματα [versachlicht oder verdinglicht werden]. Τὰ πρόσωπα ἐμφανίζονται μόνο ὡς οἰκονομικὲς μάσκες χαρακτήρων, οἱ ὁποῖες καθορίζονται ἀπὸ αὐτὲς τὶς σχέσεις. Δὲν εἶναι, δηλαδή, αὐτοκαθοριζόμενα ὑποκείμενα.

Ὁ Freud, ἀντίθετα, παρουσιάζει μία ἀτομική, ὄντογενετική, σεξουαλική ἐξέλιξη, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ μιὰ πορεία ἀπὸ τὴν στοματική, μὲσω τῆς πρωκτικῆς, πρὸς τὴν φαλλική-γεννητική φάση. Αὐτὸν δὲν τὸν ἀπασχολοῦν τὰ «προϊόντα τοῦ χεριοῦ» (Marx), ἀλλὰ τὰ ἀτομικά σωματικά προϊόντα, ἡ ἡδονικὴ κατανάλωσή τους ἢ ἡ παραγωγή τους καὶ ὁ ἐξαγνισμὸς τους. Τὸ θέμα του εἶναι οἱ ἐνορμητικὲς δυνάμεις καὶ οἱ οἰκογενειακές σχέσεις στὸ ἐπίπεδο τῶν (ἀτομικῶν) σχέσεων. Γιὰ τὴν εἰκονογράφηση τοῦ θεματός του χρησιμοποιεῖ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς συγκρίσεις. Καὶ ἡ κριτικὴ του

στόν πολιτισμό είναι μία κριτική της οικονομίας των όρμων της απόθησης:

«Γνωρίζουμε... ότι ο πολιτισμός... ακολουθεί τον εξαναγκασμό των οικονομικών αναγκαιοτήτων, μιά και πρέπει νά αφαιρεί από την σεξουαλικότητα ένα μεγάλο ποσό ψυχικής ενέργειας, την οποία καταναλώνει ο ίδιος. Έδω ο πολιτισμός συμπεριφέρεται προς την σεξουαλικότητα όπως μιά φυλή ή ένα στρώμα του πληθυσμού, τό οποίο έχει ύποτάξει στην εκμετάλευσή του ένα άλλο. Ο φόβος για την εξέγερση των καταπιεσμένων ώθει σέ αυστηρούς κανόνες προληπτικών μέτρων» (1930, σ. 464).

Ένω ο Marx περιγράφει την ιστορική γένεση του χρήματος, ο Freud δείχνει, πώς σχηματίζεται εκ των προτέρων ή ατομική στάση προς τά χρήματα διαμέσου της παιδικής στάσης προς τίς ακαθαρσίες. Τό χρήμα μπορεί νά θεωρηθεί ύποκατάστατο σχήμα, σύμπτωμα, μέσα στό όποιο παριστῶνται καί ή όρμή καί ή απόθηση, καί οί φυσικές πρώτες ύλες καί ή εργασία. "Όταν ή όρμή καί οί φυσικές πρώτες ύλες κυριαρχοῦνται καί καταπιέζονται από την απόθηση καί την εργασία, καταλήγουμε στην επάνοδο του αποθιμένου μέσα στό ύποκατάστατο σχήμα, στό σύμπτωμα, στό χρήμα ή τό κεφάλαιο.

Καί οί δύο, καί ο Marx καί ο Freud, καταλήγουν μέ την ανάλυσή τους σ' ένα γενικά άδιαφοροποίητο άφετηριακό σημείο εξέλιξης. Στόν Marx αυτό είναι μία άνωριμη κατάσταση του ανθρώπου, «πού δέν έχει ακόμα αποκοπεί από τον όμφάλιο λώρο της φυσικής του συνάρτησης μέ τούς άλλους του είδους του» (1867, σ. 85), ένω στόν Freud είναι μία ναρκισσιστική κατάσταση, μία πρώιμη συμβίωση μητέρας καί παιδιού στην αρχή της ατομικής εξέλιξης. Διαμέσου της παραγωγής έμπορευμάτων για την ανταλλαγή, ο άνθρωπος αποκόπτεται καί αποξενώνεται, στόν Marx, από την πρωταρχική του συνάρτηση μέ τό είδος του, από τον αρχέγονο κομμουνισμό. Στην ατομική εξέλιξη λαμβάνει χώρα, σύμφωνα μέ τον Freud, ένας παρόμοιος διαχωρισμός στην πρωκτική φάση, κατά την όποία απαιτείται από τό παιδί, νά παραδόσει τό πρώτο του προϊόν, τίς ακαθαρσίες, ως μέσο ανταλλαγής. Αυτή ή πρώτη παραίτηση από την άμεση ίκανοποίηση της όρμης είναι τό πρότυπο της παραίτησης από την αίμομιξία.

Σύμφωνα καί μέ τον Marx καί μέ τον Freud οί πνευματικές παραγωγές καθορίζονται άσυνείδητα από τίς υλικές παραγωγές, του χεριού, για τον Marx, του σώματος, για τον Freud. Ένω ο Freud άσχολεϊται μέ την διάγνωση καί την θεραπεία της ατομικής νευρωτικής στάσης προς τό χρήμα, ο Marx άσχολεϊται μέ την διάγνωση της παθολογίας μιās οικονομικής εποχής, δηλαδή του καπιταλισμού. Ο Marx είδε σέ όλο της τον βαθμό την πρόοδο, την όποία έφερε ο καπιταλισμός σέ σύγκριση μέ τίς προηγούμενες μορφές οικονομίας. Αυτό πού κριτικάρει, είναι ή δέσμευση της περαιτέρω εξέλιξής του, ή δέσμευση των παραγωγικών δυνάμεων από τίς πεπαλαιωμένες σχέσεις παραγωγής. Αυτά τά ιστορικά καί κοινωνικά δεσμά μπορούν νά συγκριθούν μέ τίς νευρωτικές καθηλώσεις σέ όρισμένα στάδια της πορείας της εξέλιξης, οί όποιες γίνονται παθολογικές καί κατά συνέπεια ά-

ποδιαρθρωτικές, μόνο μέσα από μία ανάρμοστη έμμονή. Ένώ ο Marx σκεφτόταν μία επαναστατική αναδιαμόρφωση των σχέσεων παραγωγής, της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα παραγωγής, από εργάτες με ταξική συνείδηση, ο Freud είχε στό μυαλό του μεταβολές των στάσεων, από την συνειδητοποίηση της ατομικής ιστορίας, και προοπτικά, από την αλλαγή της διαδικασίας κοινωνικής ένταξης. Τό χρήμα θά μπορούσε, έτσι, νά πάρει την σημασία του δώρου και νά γίνει από μέσο αυτοσυντήρησης και απόκτησης ισχύος μέσο αγάπης των αντικειμένων. Ο ώριμος γεννητικός χαρακτήρας, στον όποιο ο ναρκισσισμός έχει εξαγνισθεί σέ αγάπη για τά αντικείμενα, είναι ή φρουδική ουτοπία, στην όποια αντιστοιχεί ή μαρξιστική ουτοπία της άταξικής κοινωνίας, του κομμουνισμού.

Έδω τίθεται τό έρώτημα για την άμοιβαία έπιρροή ανάμεσα στον Marx και τον Freud.

Όταν πέθανε ο Marx (1818-1883), ο Freud (1865-1939) ήταν ένας άγνωστος είκοσιεξάχρονος γιατρός. Μόλις δώδεκα χρόνια μετά τον θάνατο του Marx δημοσίευσε ο Freud τό πρώτο ψυχαναλυτικό γραπτό του. Δέν υπήρξε ποτέ, λοιπόν, μιά σχέση του Marx προς την ψυχανάλυση του Freud. Στο κοινό φιλοσοφικό υπόβαθρο και των δύο αναφέρεται ρητά ο Dahmer:

«Όσον άφορᾷ την φιλοσοφική παράδοση μπορούμε νά ποῦμε, ότι ή (λησμονημένη γενικά στό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα) διαλεκτική της άλλοτρίωσης (της άσυνείδητης παραγωγής) και της ανάμνησης [Anamnese] (έπανιδιοποίησης), μέσα στην όποία οί ιδεαλιστές φιλόσοφοι, από τον Kant ως τον Schelling, είχαν συλλάβει την ιστορική έμπειρία της άστικής επανάστασης, συνέχιζε νά ζει, από τή μιά, στην κριτική της πολιτικής οικονομίας του Marx και του Engels, και από την άλλη, στην κριτική της ψευδο-φύσης των κοινωνικών δεινών του Freud και του Ferenczi» (1973, σ. 378).

Ο Freud κάνει στό έργο του, μόνο μία φορά, μία σύντομη αναφορά στον Marx. Προφανώς μέσα στην έντύπωση πού του έκανε ή όξυνόμενη πολιτική και οικονομική κρίση, έγραψε τό 1932:

«Οί έρευνες του K. Marx γύρω από την οικονομική δομή της κοινωνίας και την επίδραση των διαφόρων οικονομικών μορφών σέ όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής, έχουν άποκτήσει στην εποχή μας ένα άναμφισβήτητο κύρος. Κατά πόσο αυτές εϋσταθοῦν στίς έκάστοτε μεμονομένες περιπτώσεις ή σφάλλουν, δέν μπορῶ φυσικά νά τό γνωρίζω» (1939, σ. 191).

Έντυπιακά συχνά τονίζει ο Freud, ότι σ' αυτόν τον τομέα δέν έχει την «γνώμη ενός ειδικοῦ», πράγμα, όμως, πού δέν τον έμποδίζει, νά άσκει, ώστόσο, κριτική: «Δέν μπορούμε νά άποδεχθοῦμε, ότι τά οικονομικά κίνητρα είναι τά μοναδικά, τά όποια καθορίζουν την συμπεριφορά του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία... Δέν γίνεται καν νά καταλάβουμε, πώς μπορεί κανείς νά παραβλέπει τελείως τους ψυχολογικούς παράγοντες» (στό ίδιο, σ. 193). Μόνο άφοῦ ληφθοῦν υπ' όψη αυτοί θά μπορούσε «νά προστεθεί ο μαρξισμός σέ μία πραγματική κοινωνιολογία». Έξάλλου ή κοινωνιολογία, για τον Freud, και μ' αυτήν έννοείται και ή οικονομία, είναι άπλά

«έφηρμοσμένη ψυχολογία. Μέ την αυστηρή έννοια υπάρχουν μόνο δύο έπιστιήμες, ή ψυχολογία, καθαρή και έφηρμοσμένη, και ή φυσική» (σ. 194).

Ό Freud παρουσιάζει τόν Marx, από τή μιά, ως αναμφισβήτητη αυθεντία, και από τήν άλλη, τόν κριτικάρει ως μονομερή. Στην επόμενη πρόταση διαπράττει ό Freud μέ τήν σειρά του τό λάθος τής μονομέρειας αναφορικά μέ τήν θέση τής ψυχολογίας. «Ή ιστορία τής σχέσης μεταξύ ψυχανάλυσης και μαρξισμού είναι ή ιστορία μιās (όργανωμένης και από τίς δύο πλευρές) παρεξήγησης» (Dahmer, 1973, σ. 241).

Υπήρξε μία εποχή στην ζωή του νεαρού Freud, κατά τήν όποία θά ήταν άκρως πιθανό νά είχε προσαρτηθεί στό σοσιαλιστικό κίνημα, όπως συνέβαινε άλλωστε σέ πολλούς άλλους έβραίους διανοούμενους. Ό στενότερος φίλος του Freud, από τά χρόνια του γυμνασίου, ήταν ό Heinrich Braun (1854-1927). Ό Braun, ως γυιός ενός έβραίου εκατομμυριούχου των σιδηροδρομικών επιχειρήσεων, ίδρυσε τό 1883, μαζί μέ τόν Karl Kautsky, τήν σοσιαλδημοκρατική έφημερίδα «Neue Zeit» [Νέα Έποχή]. Ως εκδότης άλλων σοσιαλδημοκρατικών περιοδικών αναφέρεται από τόν Engels στόν τρίτο τόμο του «Kapital» (Marx/Engels, 1984, σ. 903 κ.έ.). Για μικρό χρονικό διάστημα χρημάτισε, μάλιστα, και βουλευτής του SPD. Τό 1927 ό Freud γράφει στην χήρα του Braun για τήν σχέση τους (έπιστολή τής 30.10.1927 πρός τήν Julie Braun-Vogelstein), και αναφέρει, ότι ήταν «αχώριστοι φίλοι» από τήν πρώτη τάξη του γυμνασίου.

«Ξυπνούσε μέσα μου ένα πλήθος επαναστατικών τάσεων». «Θαύμαζα τόν ίδιο, τήν ενεργητική παρουσία του, τήν ανεξάρτητη κρίση του, τόν συνέκρινα σιωπηλά μέ ένα νεαρό λιοντάρι, και ήμουν πεπεισμένος, ότι κάποια μέρα θά καταλάμβανε μιάν ήγετική θέση στόν κόσμο... Από τότε είχα καταλήξει στην υπόθεση, ότι οί στόχοι του ήταν ουσιαστικά άρνητικοί. Άλλά παρέμενε σταθερό, τό ότι θά δούλευα μαζί του και δέν θά εγκατέλειπα ποτέ τό “πλευρό” του. Κάτω από τήν δική του έπιρροή ήμουν τότε αποφασισμένος, νά σπουδάσω στό πανεπιστήμιο νομικά».

Άλλά ό Braun δέν ήταν και κανένας «μαθητής», κι έτσι αναγκάστηκε στην προτελευταία τάξη —«δυστυχώς όχι έκούσια»— νά εγκαταλείψει τό σχολείο. Στο πανεπιστήμιο ξανασυναντήθηκαν: «Άλλά έγώ είχα γίνει γιατρός, κι αυτός νομικός. Σύντομα γνώρισε τόν Viktor Adler, ο όποιος έγινε άργότερα γαμπρός του. Οί δρόμοι μας χωρίζονταν άργά, αυτός είχε πάντα περισσότερες σχέσεις μέ τούς ανθρώπους άπ’ ό,τι έγώ, και μπορούσε νά συνάπτει εύκολα καινούριες. Ή συναναστροφή μαζί μου, είχε πιθανόν από πολύ καιρό πάψει νά αποτελεί ανάγκη γι’ αυτόν» (1969, σ. 393 κ.ε.).

«Ή τελευταία έντυπωσιακή συνάντηση πού είχαμε πρέπει νά έλαβε χώρα ή τό 1883 (;) ή τό 1884 (;). Είχε έρθει τότε στ’ εν Βιέννη και μέ είχα προσκαλέσει σ’ ένα γεύμα στόν γαμπρό του τόν Viktor Adler... (Περιέργως τώρα προσέχω, ότι αυτό συνέβη στόν ίδιο χώρο, πού μένω έδώ και τριανταέξι χρόνια)» (στό ίδιο, σ. 392 κ.ε.).

Προφανώς δέν είχε, λοιπόν, πιά συνείδηση ό Freud του ότι στην όδό Berggasse 19 πρίν άπ’ αυτόν κατοικούσε ό Viktor Adler. Ό Adler (1852-

1918) ήταν ένας έβραϊος γιατρός, όπως και ο Freud. Τό 1881 είχε εϊσχωρήσει στό σοσιαλιστικό κίνημα και τό 1883, σ' ένα ταξίδι στην Γερμανία και την Άγγλία είχε γνωρίσει τόν Bebel και τόν Engels. Μετά από πολλές καταδίκες και συλλήψεις, κατόρθωσε τό 1889 νά ιδρύσει τό SPÖ, τοῦ οποίου ὑπῆρξε ὁ πρῶτος πρόεδρος. Τόν ἀποκάλεσαν «σύμβουλο τῆς ἐπανάστασης». Ὁ Freud τόν θυμᾶται ὡς αἰφνίδιο περιστατικό μέσα στό «ἐπαναστατικό ὄνειρο» (1900, σ. 214) του:

«Σέ μία γερμανική φοιτητική ἔνωση προέκυψε μία συζήτηση γύρω ἀπό τήν σχέση τῆς φιλοσοφίας μέ τίς φυσικές ἐπιστήμες. Ἐγώ, ἄγουρος νέος τότε, και μέ γεμάτο τό μυαλό μέ τήν ὑλιστική θεωρία, πετάχτηκα μπροστά, νά ὑποστηρίξω μία ἄκρως μονόπλευρη θέση. Τότε σηκώθηκε ἕνας πιό νηφάλιος, μεγαλύτερος συμφοιτητής, ὁ ὁποῖος ἀπό τότε ἀπέδειξε τήν ἰκανότητά του, νά καθοδηγεῖ τούς ἀνθρώπους και νά ὀργανώνει τίς μάζες, και ὁ ὁποῖος, ἐπιπλέον, εἶχε ἕνα ὄνομα ἀπό τό βασίλειο τῶν ζῶων [Adler σημαίνει: ἀετός], και μᾶς ἔκανε μία δεινή ἐπίπληξη: κι αὐτός ἔκανε τόν λύκο στά νιάτα του, ἀλλά μετά γύρισε μετανιωμένος στό πατρικό σπίτι. Τότε, πετάχτηκα πάνω,... ἔγινε θηρίο, και ἀπάντησα, ὅτι ἀφοῦ κάποτε ἔκανε τόν λύκο, δέν μέ ἐξέπληττε καθόλου ὁ τόνος τῆς φωνῆς του... Ἐγινε χαμός. Ἄπ' ὅλες τίς πλευρές μοῦ φώναζαν νά πάρω πίσω τά λόγια μου, ἀλλά ἐγώ παρέμεινα σταθερός. Ὁ προσβληθείς ἦταν ὑπερβολικά συνετός, γιά νά πάρει στά σοβαρά τήν ἄδικη πρόκληση πού τοῦ ἀπηύθηνε κάποιος, και ἄφησε τό πράγμα νά ξεχαστεῖ» (1900, σ. 218).

Ἄν στηριχοῦμε στό γεγονός, ὅτι ὁ προηγούμενος ἔνοικος, ὁ Viktor Adler, ἦταν τό ἀσυνείδητο κίνητρο τοῦ Freud γιά τήν ἐπιλογή τῆς κατοικίας στην ὁδὸ Berggasse 19, τό ἔτος 1891 (Clark, 1979, σ. 133), τότε ἴσως μπορέσουμε νά ρίξουμε λίγο φῶς στην σχέση τοῦ Freud μέ τόν μαρξισμό. Ἡ σχέση αὐτή θά πρέπει, λοιπόν, νά εἶναι σημαδεμένη ἀπό μία ἀσυνείδητη ταύτιση και ἕναν πλησιέστερο στή συνείδηση ἀνταγωνισμό. Στό ἴδιο διαμέρισμα, ἀπό τό ὁποῖο ἀσκοῦσε ἐπιρροή ὁ Adler πρὸς τά ἔξω, στίς ἐξωτερικές πολιτικές και οἰκονομικές σχέσεις, ὁ Freud ἀσκοῦσε ἐπιρροή πρὸς τά μέσα, στίς ἐνδοψυχικές και ἐνδο-οικογενειακές σχέσεις. Ἀπό αὐτή τήν σκοπιά, ὁ μαρξισμός και ἡ ψυχανάλυση ἀκολουθοῦν και στην θεωρία και στην πράξη δύο διαφορετικές κατευθύνσεις, ἀλλά ἔχουν ἕνα κοινό ἀφετηριακό σημεῖο, τήν ἐπιθυμία, δηλαδή, γιά ἀλλαγή, και γι' αὐτό θά μποροῦσαν νά ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ἀκριβῶς μέ τό νά μὴν ἐνταχθεῖ στην Διεθνή Ἐνωση Ἐργατῶν, ὅπως ὁ Adler και ὁ Braun, ὁ Freud ἔγινε ὁ πατέρας, παρόμοια μέ τόν Marx, μιᾶς ἄλλης Διεθνοῦς, τῆς Διεθνοῦς Ἐνωσης Ψυχανάλυσης. Και γιά νά χρησιμοποιήσουμε μία παραλλαγή μιᾶς ἄλλης εἰκόνας τοῦ Marx και τοῦ Engels: ἂν ὁ Marx ἀναποδογύρισε τήν χεγγελιανή διαλεκτική, ἡ ὁποία στηριζόταν στό κεφάλι (Marx, 1867, σ. 18), και «τήν τοποθέτησε ἀπό τό κεφάλι, πάνω στό ὁποῖο στεκόταν, και ἔβλεπε τήν ἄλλη ἄλλη πὸς πόδια τῆς» (Engels, 1888, σ. 37), τότε ὁ Freud ξάπλωσε τόν ἰδεολογικό ἀνθρώπο, πού στεκόταν στό κεφάλι, στόν καναπέ. Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Marx στρέφεται, κατά κύριο λόγο, στόν ἀνθρώπο πού «στεκέται» μέσα

στήν πολιτική και οικονομική ζωή, ενώ τον Freud τον απασχολεί κυρίως ο «ξαπλωμένος» άνθρωπος: τό θέμα του είναι τά πρώτα παιδικά χρόνια, ή σεξουαλικότητα, ό ύπνος, τό όνειρο, ή άρρώστια και ό θάνατος. Αυτό, όμως, πού ήθελα νά δείξω έγώ, σ' αυτήν τήν έργασία, είναι, ότι στό έργο και τών δύο υπάρχει ένα επίπεδο εικώνων και μεταφορών, στό όποιο ή εκάστοτε αντίθετη πλευρά είναι πάντα παρούσα, και ίσως, μάλιστα, ή εκάστοτε άπωθημένη αντίθετη πλευρά νά επανέρχεται. Έάν, όπως λέει ό Dahmer, ό μαρξισμός και ή ψυχανάλυση συνδέονται «άκρως έσωτερικά» διαμέσου του κοινού «ένδιαφέροντος για άποφειχοποίηση» (1973, σ. 8), τότε θά πρέπει νά ισχύει και για τήν ψυχανάλυση, ό,τι ειπε ό Marx για τήν διαλεκτική: είναι ένα «σκάνδαλο και μία φρίκη, διότι στην θετική κατανόηση του ύφισταμένου έμπερικλείει ταυτόχρονα και τήν κατανόηση τής άρνησίης του, τής αναγκαστικής του πτώσης, και αντιλαμβάνεται κάθε πραγματωθείσα μορφή μέσα στό ρεύμα τής κίνησης και από τήν παροδική τής πλευρά, ενώ παράλληλα, δέν έντυπωσιάζεται από τίποτα και είναι από τή φύση τής κριτική και έπαναστατική» (Marx, 1867, σ. 18).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bachofen, J.J. (1861): *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Gesammelte Werke* τ. II und III, εκδ. από Karl Meuli. Basel (Schwabe) 1948.
- Becker, G., κ.ά. (1977): *Aus der Zeit der Verzweiflung. Zur Genese und Aktualität des Hexenbildes*. Frankfurt a. M. (Suhrkamp).
- Chasseguet-Smirgel, J. (1975): *Das Ichideal. Psychoanalytischer Essay über die «Krankheit der Idealität»*. Frankfurt a. M. (Suhrkamp) 1981.
- Clark, R. W. (1979): *Sigmund Freud*. Frankfurt a. M. (S. Fischer) 1981.
- Dahmer, H. (1973): *Libido und Gesellschaft. Studien über Freud und die Freudsche Linke*. Frankfurt a. M. (Suhrkamp) 1982.
- Engels, F. (1884): *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Berlin (Dietz) 1969.
- (1888): *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. Berlin (Dietz) 1946.
- Freud, S. (1900): *Die Traumdeutung. Gesammelte Werke II, III*.
- (1905 a): *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. GW V, 27-145*.
- (1905 b): *Bruchstücke einer Hysterie-Analyse. GW V, 163-286*.
- (1905 c): *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten. GW VI*.
- (1908 a): *Über infantile Sexualtheorien. GW VII, 171-188*.
- (1908 b): *Charakter und Analerotik. GW VII, 203-209*.
- (1913 a): *Zur Einleitung der Behandlung. GW VIII, 454-478*.

- (1913 b): Totem und Tabu. *GW IX*.
- (1913 c): Das Unbewußte. *GW X*, 264-303.
- (1916): Über Triebumsetzungen insbesondere der Analerotik. *GW X*, 402-410.
- (1917): Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. *GW XI*.
- (1918): Aus der Geschichte einer infantilen Neurose. *GW XII*, 49-157.
- (1923): Popper-Lynkeus und die Theorie des Traums. *GW XIII*, 357-359.
- (1930): Das Unbehagen in der Kultur. *GW XIV*, 422-506.
- (1933): Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. *GW XV*.
- (1939): Der Mann Moses und die monotheistische Religion. *GW XVI*, 103-246.
- (1950): *Aus den Anfängen der Psychoanalyse. 1887-1902. Briefe an Wilhelm Fließ*. Frankfurt a. M. (Fischer) 1960.
- (1960): *Briefe 1873-1939*. Frankfurt a.M. (Fischer) 1980.
- (1965): *Sigmund Freud – Karl Abraham, Briefe 1907-1926*. Frankfurt a. M. (Fischer).
- Goux, J.-J. (1973): *Freud, Marx. Ökonomie und Symbolik*. Frankfurt a. M. (Ullstein) 1975.
- Hofmann, W. (1969): *Grundelemente der Wirtschaftsgesellschaft*. Reinbek (Rowohlt).
- Klein, M. (1952): Über das Seelenleben des Kleinkindes. *Εἰς: Seelenleben des Kleinkindes und andere Beiträge zur Psychoanalyse*. Reinbek (Rowohlt) 1972, 144-173.
- Kurnitzky, H. (1974): *Triebstruktur des Geldes. Ein Beitrag zur Theorie der Weiblichkeit*. Berlin (Wagenbach).
- Lassalle, F. (1859): Der italienische Krieg und die Aufgabe Preußens. Bd. I *Gesammelte Reden und Schriften*. Ἐκδ. ἀπό Eduard Bernstein. Berlin (Cassirer) 1919.
- Lévi-Strauss, C. (1949): *Die elementaren Strukturen der Verwandtschaft*. Frankfurt a. M. (Suhrkamp) 1981.
- Marx, K. (1844-1883): Marx-Engels-Briefe. In: F.J. Raddatz (1980): *Mohr an General*. Wien (Molden).
- (1857-1939): *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Rohentwurf). Berlin (Dietz) 1953.
- (1867): *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. 1ος τόμος, Berlin (Dietz) 1951.
- (1894): *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. 3ος τόμος, ἔκδ. ἀπό Friedrich Engels. Berlin (Dietz) 1966.
- Ranke-Graves, R. v. (1960): *Griechische Mythologie*, Τόμ. I. Reinbek (Rowohlt).
- Róheim, G. (1923): Heiliges Geld in Melanesien. *Εἰς: E. Bornemann* (1973): *Psychoanalyse des Geldes*. Frankfurt a. M. (Suhrkamp), 227-245.
- Sohn-Rethel, A. (1961): *Warenform und Denkform*. Frankfurt a. M. (Suhr-

kamp) 1978.

Thomson, G. (1949): *Frühgeschichte Griechenlands und der Ägäis*. Berlin (Akademieverlag) 1960.